

परिच्छेद एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

मानव अधिकार भित्र सुचिकृति 'शिक्षा' वर्तमान अवस्थामा मानवीय आधारभूत आवश्यकता भित्र सुचिकृत पनि भएको छ । व्यक्तिको सर्वाङ्गीर्ण विकासका लागि शिक्षा अनिवार्य र आधारभूत तत्व हो ।

नेपालमा वि.सं. १९१० मा औपचारिक शिक्षाको सुरुवात भएको थियो । वि.सं. १९३२ सालदेखि मात्र माध्यमिक तहको अर्थात् हाइस्कूलको अध्ययन अध्यापन सुरु भएको थियो । कक्षा १० सम्मको शिक्षाको सम्बन्धन कलकत्ता विश्वविद्यालयसँग लिएकोले कक्षा १० को अन्तिम परीक्षा कलकत्तामा नै दिन जानुपर्ने व्यवस्था थियो । वि.सं. १९९० सालमा एसएलसी बोर्डको स्थापना सँगै नेपालमो नै एसएलसी दिन पाउने व्यवस्थाको सुरुवात भयो । एसएलसी बोर्ड स्थापनाकालमा नेपालमा दुईवटा मात्र हाइस्कूलहरु (दरबार स्कूल र पाटन स्कूल) थिए (CERID, १९९८) ।

नेपालमा पहिलो पटक एसएलसी परीक्षा दिनका लागि ३४ जनाले परीक्षा फर्म भरेको र ३३ जनाले मात्र परीक्षा दिएका थिए । जसमा १९ जना उत्तिर्ण भएका थिए । जसमध्ये छात्रा एक जना पनि थिएनन् । त्यसबेलाको एसएलसीको उत्तीर्ण प्रतिशत हेर्दा ५७.५८ प्रतिशत देखिन्छ । पूर्णाङ्क ८०० रहेको पाठ्यक्रमको उत्तिर्णाङ्क ३५% थियो । वि.सं. १९९५ सालबाट नीजि विद्यालयको अवधारणा सुरु भएको पाइन्छ । नीजि विद्यालयलाई सुचारु र व्यवस्थित रुपमा सञ्चालन गर्न सर्वप्रथम १९९६ मा शैक्षिक इस्तियार तयार गरिएको थियो (अधिकारी, २०६९) ।

त्यसपछि देशमा भएका राजनीतिक परिवर्तन सँगै शिक्षा प्रणालीमा पनि निरन्तर रुपमा परिवर्तन देखा पर्दै आएका छन् । वि.सं. २०२८ साल पछि विद्यालय शिक्षाको योजनाबद्ध विकासको सुरुवात भएपनि विद्यालयको गुणात्मक विकास भन्दा पनि संख्यात्मक विकास मात्र भएकोले जनताको आवश्यकता पूरा गर्न सकेन । फलतः वि.सं २०३७ सालमा शिक्षा नियमावलीमा संशोधन गरी शिक्षामा निजी क्षेत्रको प्रवेशको बाटो खुल्ला गरियो ।

कडायत (२०६८) का अनुसार समाजमा हुने खाने वर्गको आवश्यकतालाई नीजि विद्यालयहरुले केहि हदसम्म पूरा गरेपनि अधिकांश मध्यम र निम्न वर्गीय जनताका छोराछोरीको शिक्षा सामुदायिक विद्यालयमा नै निर्भर रहन गयो, जुन अवस्था अहिले सम्म पनि कायम छ ।

शिक्षा ऐन २०२८ को सातौं संशोधन अनुसार विद्यालयीय शिक्षाका वर्तमान विद्यालयलाई सामुदायिक र संस्थागत गरी मूलत दुई प्रकारमा विभाजन गरिएको छ । नेपाल सरकारबाट नियमित रुपमा अनुदान

पाउने गरी अनुमति र स्वीकृति प्राप्त विद्यालयलाई सामुदायिक विद्यालयका रूपमा र नेपाल सरकारबाट नियमित अनुदान नपाउने गरी अनुमति वा स्वीकृति प्राप्त विद्यालयलाई संस्थागत विद्यालयका रूपमा परिभाषित गरिएको छ ।

भुजेल (२०६७) ले उल्लेख गरे अनुसार सामुदायिक विद्यालय भन्नाले नेपाल सरकारद्वारा संचालन गरिएको विद्यालयहरू र संस्थागत विद्यालय भन्नाले अभिभावक, गुठी र लगानीकर्ताहरूबाट संचालन गरिएको विद्यालयलाई बुझाउँछ । सामुदायिक विद्यालयहरूलाई पनि उप वर्गिकरण अन्तर्गत: समुदायको सहयोगमा संचालित र समुदायिक व्यवस्थापनमा संचालित र सामुदायिक सहयोग बिना संचालित गरी तीन प्रकारले वर्गिकरण गरेको पाइन्छ । सामुदायिक सहयोगमा संचालित विद्यालय भन्नाले शिक्षकको तलव र अन्य व्यय खर्चहरू पूर्ण रूपमा सरकारले व्यहोर्ने विद्यालयहरू, सामुदायिक व्यवस्थापनमा संचालित सामुदायिक विद्यालय भन्नाले शिक्षकको तलव र अन्य भण्डारणको व्यवस्था पूर्णरूपमा सरकारले व्यहोर्ने विद्यालय हो तर त्यसको व्यवस्थापनको उत्तरदायित्व समुदायलाई हुने र सामुदायिक सहयोग बिना संचालित विद्यालय भन्नाले सरकारको सहयोग प्राप्त नगर्ने वा आंशिक सहयोग प्राप्त गर्ने विद्यालयलाई बुझिन्छ ।

यसर्थ पनि नेपालमा हाल दुई किसिमका विद्यालयहरू सञ्चालित छन् । सम्पूर्ण आर्थिक दायित्व सरकारले व्यहोर्ने गरी संचालित विद्यालय सार्वजनिक विद्यालय हुन्, निशुल्क शिक्षणको व्यवस्था यस्ता विद्यालयको मुख्य विशेषता हो । त्यस्तै निजी क्षेत्रबाट दायित्व आफै लिएर स्थापित गरीएका विद्यालय संस्थागत विद्यालय हुन्, यस्ता विद्यालयको विशेषता नै सशुल्क शिक्षण व्यवस्था हो । यस्ता विद्यालयले नेपाल सरकारले विद्यालय तहका लागि निर्धारण गरेको पाठ्यक्रम अनिवार्य रूपमा लागू गराउनु पर्ने र अन्य विषयका लागि पनि नेपाल सरकार समक्ष स्वीकृति लिनुपर्ने व्यवस्था शिक्षा ऐनले गरेको छ ।

हाल माध्यमिक तहमा ८०० पूर्णाङ्कको निम्न विषयहरूको पाठ्यक्रम निर्धारण गरिएको छ । विद्यालय तह अन्तर्गत माध्यमिक तहलाई पनि राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०४९ ले साधारण र संस्कृत माध्यमिक विद्यालयमा विभाजन गरिएको अवस्था छ । संस्कृत माध्यमिक विद्यालयमा पनि संस्कृत माध्यमिक विद्यालय र वेदविद्याश्रम संस्कृत माध्यमिक विद्यालय रहने व्यवस्था गरेको थियो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ ले भने यस तहलाई कक्षा ९ देखि १२ बनाउने साथै साधारण र व्यवसायिक/प्राविधिक गरी दुई किसिमको रहने नीति लिएको छ । तर हाल राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०४९ ले निर्धारण गरेको पाठ्यक्रमलाई २०६४ मा केहि परिवर्तन गरी कार्यान्वयन गरिदै रहेको अवस्था छ । तसर्थ यो अध्ययन साधारण माध्यमिक विद्यालयमा हाल कार्यान्वयनमा रहेको पाठ्यक्रममा मात्र केन्द्रित हुने हुनाले साधारण माध्यमिक विद्यालयको पाठ्यक्रमलाई अध्ययन गरिएको छ ।

तालिका १.१ : साधारण माध्यमिक विद्यालयको माध्यमिक तहको पाठ्यक्रम ढाँचा

सि.नं.	विषयहरू	पाठ्यभार	पूर्णाङ्क
१	नेपाली	५	१००
२	अंग्रेजी	५	१००
३	गणित	५	१००
४	विज्ञान	५	१००
५	सामाजिक अध्ययन	५	१००
६	स्वास्थ्य, जनसङ्ख्या तथा वातावरण	४	१००
७	ऐच्छिक प्रथम	५	१००
८	ऐच्छिक द्वितीय	५	१००
जम्मा		३९	८००

स्रोत : माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०६४

माध्यमिक तहको उल्लेखित ऐच्छिक विषयहरूमा प्रथम पत्र अन्तर्गत भाषा समुहमा रहेका २३ र मानवीक तथा सामाजिकशास्त्र अन्तर्गतका सात वटा विषयहरू मध्ये कुनै एक र द्वितीय पत्रका लागि २५ वटा विषयहरू मध्ये कुनै एक लिन पाउने व्यवस्था छ । जहाँ ऐच्छिक प्रथम अन्तर्गत (क) भाषा समुह : नेपाली, अंग्रेजी, फ्रेन्च, रसियन, जर्मन, स्पेनिस, चिनियाँ, हिन्दि, जापानी, बङ्गाली, उर्दू, तिब्बती, संस्कृत, ग्रीक, ल्याटिन, अरेबिक, पर्सियन, हिब्रु, मैथिली, नेवारी, अवधी, भोजपुरी, पाली (ख) मानवीक तथा समाजशास्त्र तर्फ: इतिहास, भूगोल, नागरिक शास्त्र, अर्थशास्त्र, समाजशास्त्र, जनसंख्या शिक्षा, वातावरण विज्ञान ग) ऐच्छिक गणित पर्दछन् ।

ऐच्छिक द्वितीय पत्र अन्तर्गत कृषि शिक्षा, शिक्षा, कार्यालय संचालन र लेखा, कम्प्युटर विज्ञान, गृह विज्ञान, बेतवाँस शिल्प शिक्षा, सङ्गीत, वाद्यवादन, नृत्य, चित्रकला, वास्तुकला, हस्तकला, खाद्यविज्ञान, वस्त्र सिलाईबुनाई, लेखापरीक्षण, टाइपिङ र सर्टट्याण्ड, फोटोग्राफी, आयुर्वेद, प्राकृतिक चिकित्सा, योगशिक्षा, पत्रकारीता, स्वास्थ्य र शारीरिक शिक्षा, औद्योगिक शिक्षा, प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा, पर्यटन तथा पर्वतारोहण विषय पर्दछन् ।

विद्यालयमा समय अनुसार पाठ्यक्रम परिवर्तन भए पनि कक्षा शिक्षण र विद्यार्थीको उपलब्धि खासै राम्रो भने रहेको पाइदैन । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ ले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रिया, कक्षान्तीति, अक्षर स्तर प्रणालीलाई बढावा दिएपनि विद्यालयहरूमा अपनाएको अवस्था अभैपनि छैन । फलस्वरूप विद्यार्थीको उपलब्धि दिनानुदिन खस्किदो अवस्थामा छ । वास्तवमा यहाँ उपलब्धि भनेको विद्यार्थीले माध्यमिक तहको अन्तमा प्राप्त गर्ने ज्ञान, सिप, दक्षता हो । अर्थात् कुनै खास शैक्षिक कार्यबाट प्राप्त दक्षताको स्तर नै

शैक्षिक उपलब्धि हो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ ले निर्धारण गरे अनुसार माध्यमिक तहको मुख्य उपलब्धि देशको सर्वाङ्गीण विकासका लागि क्षमता अनुरूप ठोस योगदान दिन सक्ने सीपयुक्त जनशक्ति उत्पादन गर्नु र विश्वविद्यालय शिक्षाका लागि आवश्यक ज्ञान, सीप, प्रदान गरी सचेत नागरिक तयार पार्नु हो (श्रेष्ठ, रञ्जितकार, २०६८) । उक्त उपलब्धि प्राप्त गराउन माध्यमिक तहका १२ वटा विशिष्ट उद्देश्यहरु निर्धारण गरिएको छ । यसका आधारमा कक्षागत र विषयगत उद्देश्यहरु पनि निर्धारण गरिएको छ । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका ति उद्देश्यहरु प्राप्त गरी आवश्यक दक्षता प्राप्त गर्नुलाई यस तहको उपलब्धि मानिन्छ ।

उपलब्धि वृद्धि गराउने उद्देश्यले २०६४ बाट कक्षा १० मा एकल पाठ्यक्रम लागु गरिएको छ । तर त्यसयता पाँच वर्षको प्रवेशिका परिक्षाको नतिजा अवलोकन गर्दा पनि माध्यमिक तहको उपलब्धि दिनानुदिन खस्कदो अवस्थामा रहेको देखिन्छ । विगत पाँच वर्षको एसएलसी परीक्षाको नतिजा अनुसार उर्तिण विद्यार्थी विवरण निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ:

तालिका १.२ : एस. एल. सी परीक्षामा उर्तिण विद्यार्थी विवरण

साल	२०६५	२०६६	२०६७	२०६८	२०६९
उर्तिण प्रतिशत	६८.४७	६४.९५	५५.९५	४७.१७	४१.५७

स्रोत : परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय (२०७०)

जसले यस क्षेत्रमा सुधारका लागि गहन अध्ययन गरी उत्पन्न समस्या निराकरण गरी अधि बढ्ने कदम चाल्नुपर्ने देखिएको छ । यसरी दिनदिनै खस्कदो अवस्थामा रहेको माध्यमिक तहको उपलब्धिलाई वृद्धि गराउन सम्बन्धित सबै पक्षको ध्यान जानुपर्ने देखिन्छ ।

यसै सन्दर्भमा शिक्षा विभागले सन् २०११ मा गरेको एक अध्ययन अनुसार कक्षा दशका विद्यार्थीको अनिवार्य विषयहरुको राष्ट्रिय औसत उपलब्धि ४०.९६ प्रतिशत छ । उक्त अध्ययनका लागि वि.सं. २०६७ सालको एसएलसी परीक्षामा सामेल विद्यार्थीलाई पाँच वटा विकास क्षेत्र र तिन वटा भौगोलीक क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने गरि १६ वटा समुह बनाएर राष्ट्रिय नमुनाको रूपमा लिई ROOS -१९९७) को विधि द्वारा मापन गरीएको थियो (शिक्षा विभाग, २०११) ।

यसर्थ विश्वको बढ्दो चुनौतिपूर्ण अवस्थामा विश्व बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने, सक्षम, उच्च शिक्षाका लागि योग्य नागरीक तयार गर्नुपर्ने शिक्षाको आधारभूत तह र विद्यालय तहको माथिल्लो तहको खस्कदो उपलब्धिप्रति समयमा नै ध्यान पुऱ्याउनु आवश्यक भएको छ । त्यसमा पनि सामुदायिक विद्यालयको माध्यमिक तह र संस्थागत विद्यालयको माध्यमिक तहको उपलब्धिमा के कस्तो अन्तर छ वा समानता

त्यस्तो हुनुमा केले प्रभाव पारेको छ ? शिक्षामा गरेको लगानी अनुरूपको उपलब्धि प्राप्त गरी क्षति न्यून बनाउन र उपलब्धिलाई बढाउन के गर्न सकिन्छ ? भन्ने विषयमा खोजी गर्नु आवश्यक छ, तसर्थ यो अध्ययनलाई इलाम जिल्लामा संचालित माध्यमिक विद्यालयहरूलाई नमुनाको रूपमा लिई ति विषय क्षेत्रमा केन्द्रित गरिएको छ ।

१.२ समस्याको कथन

हाम्रो देशमा विद्यालय तह अन्तर्गत माध्यमिक तहको विद्यार्थी उपलब्धिको नतिजामा देखिएको वर्तमान अवस्था अवलोकन गर्दा पाठ्यक्रम माथि नै प्रश्न चिन्ह लाग्ने अवस्था सिर्जना भएको छ । देशको वर्तमान समाज अवलोकन गर्दा दक्ष जनशक्ति उत्पादन नभएर बेरोजगारको विकराल अवस्था देखा परेको छ । त्यसमा पनि माध्यमिक तहको पढाई पुरा नगर्नेको संख्या उल्लेखिय छ । यसको कारणमा फलामे ढोका मानिने माध्यमिक विद्यालयको अन्तिम परिक्षा एस.एल.सी नै प्रमुख हो ।

नेपाल सरकारले विद्यालय शिक्षालाई निशुल्क घोषणा गरि निशुल्क शिक्षा सामुदायिक विद्यालय मार्फत दिइरहेको छ भने निजी क्षेत्रलाई पनि विद्यालय खोल्ने अनुमति दिएर संस्थागत विद्यालयहरूको महङ्गो शुल्क सहितको शिक्षा प्रदान पनि गरिरहेका छन् । वर्तमान अवस्थामा विद्यालय शिक्षा पूर्ण रूपमा निशुल्क हुनुपर्छ र शिक्षा दिने दायित्व सम्पूर्ण रूपले राज्यले लिनुपर्छ, भन्ने आवाजहरू पनि आइरहेका छन् भने अर्कातिर संस्थागत विद्यालयहरूले महङ्गो शुल्क लिई शिक्षाका नाममा व्यापार गरिरहेको यथार्थ पनि हाम्रा अगाडि छन् । दुवैले नेपाल सरकारद्वारा स्वीकृत पाठ्यक्रम लागू गरिरहेका छन् । तापनि सामुदायिक विद्यालयको तुलनामा संस्थागत विद्यालयले गुणस्तर शिक्षा प्रदान गरिने कुरामा विश्वास गरिएको अवस्था छ । अर्कातिर सामुदायिक विद्यालयमा राम्रो शैक्षिक वातावरण नभएको, विद्यालय व्यवस्थापन राम्रो नभएको जस्ता कुराहरू पनि उठिरहेका छन् । साथै अभिभावकको आकर्षण संस्थागत विद्यालयहरूमा दिन प्रतिदिन बढ्दै गइरहेको छ । जसको फलस्वरूप प्राय उच्च र मध्यम आयस्रोत भएका व्यक्तिहरूले मात्र आफ्ना बालबालिकालाई संस्थागत विद्यालयमा पढाउने गर्दछन् । किनकि संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि सामुदायिक विद्यालयको तुलनामा उच्च रहेको विश्वास गरिएको छ । तर निजी स्तरमा संचालित विद्यालयमा शिक्षाको गुणस्तर तुलनात्मक रूपमा राम्रो नै छ, भन्ने कुरा कुनै स्पष्ट र यथार्थ तथ्याङ्क र अध्ययनले पुष्टि गरेको भने पाइदैन । यस तर्फ अध्ययनको आवश्यकता छ ।

विगत पाँच वर्षयता विद्यालय तहको महत्वपूर्ण भनिदै आइएको प्रवेशिका परीक्षा (एसएलसी) को खस्कदो नतिजाले पनि अभिभावकहरूमा विद्यालयप्रति नै फरक धारणाको सिर्जना हुन पुगेको अवस्था छ, जसले गर्दा एकातिर सरकारले नियमित अनुदान दिने जहाँ अभिभावकहरूको लगानी नै हुन्छ त्यस्ता विद्यालय सामुदायिक विद्यालय हुने र अभिभावकहरूको कम सहभागिता हुने, पढाई नराम्रो हुने, नतिजा नराम्रो आउने भन्ने गलत धारणा विकास गराएको छ । अर्कातिर संस्थागत विद्यालयमा अभिभावकको प्रत्यक्ष लगानी र सहभागिता हुने सरकारी अनुदान नियमित उपलब्ध नहुने तर नतिजा राम्रो प्राप्त हुने, पढाई

राम्रो हुने भन्ने प्रचारबाजीले गर्दा अभिभावकहरु संस्थागत तर्फ आकर्षित हुनु स्वभाविक हो । जसले बढि रकम तिरेर विद्यालयमा बालबालिका पढाउने होड चल्नु सामान्य हो तर सबै नेपाली नागरिक त्यो गर्न सक्षम छैनन् । अझपनि ८५ प्रतिशत नेपालीका छोराछोरीहरु सामुदायिक विद्यालयमा नै अध्ययन गर्छन् (Flash report -II) । जसको परिणाम विद्यालयको उपलब्धिमा ओरालोपन देखापर्दा गरिविले पि्लिएका नेपालीका छोराछोरी माध्यमिक विद्यालय उमेर मै विदेशिने अवस्था सिर्जना भएको छ । त्यसको असरले माध्यमिक तहमा भर्ना भएका विधार्थीको कक्षा छोड्ने दरमा वृद्धि भएको छ । फलस्वरुप सरकारको दश वर्षको लगानी खेर जानुका साथै बाँकी विधार्थीको उपलब्धिमा पनि असर पुऱ्याएको छ । वर्तमान समयमा सामुदायिक विद्यालयमा सरकारी लगानी उच्च देखिए पनि विधार्थीले प्राप्त गर्दै गरेको न्यून उपलब्धिलाई हेर्दा विधार्थी तथा अभिभावकहरु सन्तुष्ट बनेको अवस्था भने देखिदैन । साथै खनिया (२०६७) ले उल्लेख गरेअनुसार एस.एल.सी परीक्षाको खस्कदो नतिजाले गर्दा माध्यमिक तहको पाठ्यक्रममा नै प्रश्न चिन्ह खडा भएको छ । पाँच वर्ष सम्म लगातार उपलब्धि ओरालो लाग्नुका पछाडी माध्यमिक विद्यालय संचालन गर्ने सम्पूर्ण पक्ष (विषय शिक्षकहरु, विधार्थी, विद्यालयको भौतिक, आर्थिक, प्रशासनिक पक्ष, क्रियाकलाप) हरुको अवस्था र प्रभावकारिताको गहन अध्ययन गरिनु आवश्यक छ । नेपालका दुर्गम पहाडी क्षेत्रका विद्यालयको कुरा गर्ने हो भने माध्यमिक तहमा अप्ठ्यारा कहलिएका विषयहरु (अंग्रेजी, गणित र विज्ञान) का लागि अतिरिक्त कक्षाको व्यवस्था नगरिएको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक समयमा विद्यालयमा नपुगेको, त्यस क्षेत्रका अभिभावक र विधार्थीहरु घरायसी काममा व्यस्त हुने आर्थिक तथा सामाजिक समस्यावाट पिडित रहनु, आदि तत्वले माध्यमिक तहको सिकाइ उपलब्धि कमजोर बनेको पाइन्छ ।

यसर्थ विद्यालय शिक्षाको अन्तिम परीक्षाका रुपमा रहेको एसएलसी परीक्षामा संख्यात्मक रुपले कम उर्तीण हुनु र अधिकांश उर्तीण जनशक्ति पनि व्यवहारिक जीवनमा सफल हुन नसक्नु दुवै अवस्थालाई एसएलसीको अथवा विद्यालय शिक्षाको न्यून उपलब्धि मान्न सकिन्छ । अब हाम्रो विद्यालय प्रणालीको उच्च क्षति अर्थात गुणस्तरका दृष्टिले न्यून उपलब्धि प्राप्त हुनुको कारण र उपलब्धि बढाउने उपायहरुका बारेमा विश्लेषण गर्न जरुरी छ । यस अध्ययनले पनि सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा के कस्ता समस्या छन्? विधार्थीको कक्षा नौ र दशको उपलब्धिमा कस्तो अवस्था छ ? सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको विधार्थीको उपलब्धिस्तर कस्तो छ ? विधार्थीको उपलब्धिमा विद्यालयसंग सम्बन्धित के के कारणले समस्या उत्पन्न भएका छन् ? उपलब्धि बढाउन के के गर्न सकिन्छ ? जस्ता जिज्ञासाको खोजीका लागि यो क्षेत्रमा अनुसन्धान गर्न अनुसन्धानकर्ताको ध्यान गएको हो ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

कुनै पनि कार्य वा अध्ययनका लागि मार्गदर्शन गर्न र लक्ष्यसम्म पुग्नका लागि कार्य सुरु गर्नुपुर्व उद्देश्य निर्धारण गर्नु महत्वपूर्ण हुने भएकाले यस अध्ययनका लागि पनि निम्न उद्देश्यहरु निर्धारण गरिएको छ:

- क) सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको माध्यमिक तहका विद्यार्थीको औसत उपलब्धि पहिचान गर्नु ।
- ख) सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको माध्यमिक तहका विद्यार्थीको विषयगत उपलब्धिको विश्लेषण गर्ने ।
- ग) सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको माध्यमिक तहका विद्यार्थीको उपलब्धिलाई प्रभाव पार्ने विद्यालयीय तत्वहरु पत्ता लगाउनु ।
- घ) सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको माध्यमिक तहका विद्यार्थीको उपलब्धि बढाउने उपायहरु पहिचान गर्नु ।

१.४ अध्ययनको महत्व

कुनै पनि क्षेत्रमा गरिने अध्ययन तथा अनुसन्धानको उक्त क्षेत्रमा आफ्नो महत्व रहेको हुन्छ । यो अध्ययन पनि सामुदायिक र संस्थागत माध्यमिक विद्यालयको माध्यमिक तहका विद्यार्थीको उपलब्धिको तुलनात्मक अध्ययनमा केन्द्रित रहने हुँदा यसको पनि छुट्टै महत्व रहेको छ ।

माध्यमिक तहको उपलब्धिमा सुधार ल्याउन माध्यमिक तहको विद्यार्थीको उपलब्धिको अवस्था पहिचान गरी विश्लेषण गरिनु महत्वपूर्ण हुनआएको छ । यसमा पनि विकट एवं पहाडी र हिमाली क्षेत्रको विद्यालय संचालनको तितो यथार्थ बुझि नीति निर्माण गर्ने देखि लिएर यस क्षेत्रमा निरन्तर अनुसन्धान गरिरहनुपर्ने आवश्यकता देखिदै गएको अवस्थामा यो अनुसन्धान माध्यमिक तहको विद्यार्थीको उपलब्धिको अवस्था पहिचान र विश्लेषणमा केन्द्रित भएको छ । यस अध्ययनले शिक्षा क्षेत्रसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरु, शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक, शिक्षाविद्, लगायत शिक्षा सम्बद्ध निकायहरु विद्यालय, जिल्ला शिक्षा कार्यालय लगायत सम्पूर्ण शैक्षिक संगठनहरुलाई योजना नीति निर्माण र कार्यान्वयनमा तपशिलका विषयवस्तुबारे जानकारी उपलब्ध गराउन मद्दत गर्नेछः

- क) सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका माध्यमिक तहका विद्यार्थीको औसत उपलब्धि बारे जानकारी प्राप्त भएको छ ।
- ख) सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका माध्यमिक तहका विद्यार्थीको विषयगत औसत उपलब्धि बारे स्पष्ट भएको छ ।
- ख) सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका माध्यमिक तहको उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने विद्यालयीय तत्वबारे बारे स्पष्ट हुन सहयोग पुगेको छ ।
- ग) माध्यमिक तहको उपलब्धि बढाउने उपायहरु बारे समेत जानकारी प्रदान गर्नेछ ।

१.५ अध्ययनको सिमाङ्कन

कुनै अध्ययन अनुसन्धान गर्दा सिमाङ्कन गर्नु आवश्यक हुन्छ । अध्ययन कहाँ, कहिले, कसरी, कति समयमा के बारेमा भन्ने बारेमा विषय क्षेत्र निर्धारण गर्न सिमाङ्कन गरीनु पर्दछ । जसले अध्ययनलाई

पूर्णता दिन सजिलो हुन्छ । तसर्थ यस अध्ययनलाई पूर्णता दिन पनि निम्नानुसार परिसिमा निर्धारण गरिएको छ ।

क) यस अध्ययनमा माध्यमिक तह भन्नाले कक्षा ९ र १० मा सिमित गरिएको थियो ।

ख) यो अध्ययन इलाम जिल्लाको दुई वटा संस्थागत र दुई वटा सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय गरी चार वटा विद्यालयको माध्यमिक तहको उपलब्धिमा मात्र केन्द्रित गरिएको थियो ।

ग) यो अध्ययन सम्बन्धित विद्यालयको २०६९ सालको एस.एल.सी परीक्षामा नियमित तर्फबाट सम्मिलित विद्यार्थीको कक्षा नौ को उपलब्धि र सोहि विद्यार्थीको एस.एल.सी परीक्षाको उपलब्धी अध्ययनमा सिमित गरिएको थियो ।

घ) यस अध्ययनमा विद्यार्थीको उपलब्धिमा देखिएका समस्या, समस्याका कारणहरु र उपलब्धिमा वृद्धि गर्नका लागि अपनाउन सकिने उपायहरुको खोजी गर्नका लागि अनुसन्धानकर्ता आफै अध्ययन क्षेत्रमा गई नमुना छनोटमा परेका विद्यालयका २०६९ सालको एस.एल.सी परीक्षाको नतिजामा बढि केन्द्रित हुने हुँदा त्यस समयमा कार्यरत प्रधानाध्यापकलाई मुख्य स्रोत व्यक्ति मानि उहाँसँगको अर्न्तवार्ता पछि अध्ययनसँग सम्बन्धित सुचनादातालाई स्नोबल स्याम्पलिङ मार्फत अन्य सुचनादाताहरु (शिक्षक, शिक्षाविद्, समाजसेवी, अभिभावक, विद्यार्थी,...)पहिचान गरी अध्ययनको उद्देश्य अनुसार आवश्यक छलफल साथै अभिलेख अध्ययन गरी प्राप्त सूचना र सम्बन्धित दस्तावेज अध्ययनबाट प्राप्त सूचनामा सिमित गरिएको थियो ।

ङ) अध्ययनमा आवश्यकता अनुसार ईमेल, इन्टरनेट को पनि प्रयोग गरिएको थियो ।

१.६ शब्दावलीको परिभाषा

विद्यार्थीको उपलब्धि : विद्यार्थीले कुनै शैक्षिक तहमा प्राप्त गरेको ज्ञान, सीप र दक्षता नै उपलब्धि हो ।

सामुदायिक विद्यालय : नेपाल सरकारबाट नियमित रुपमा अनुदान पाउने गरी स्विकृति वा अनुमति प्राप्त विद्यालयलाई सामुदायिक विद्यालय भनिन्छ ।

संस्थागत विद्यालय : नेपाल सरकारबाट नियमित रुपमा अनुदान नपाउने गरी स्विकृति वा अनुमति प्राप्त विद्यालयलाई संस्थागत विद्यालय भनिन्छ ।

अभिभावक : विद्यालयमा अध्ययन गर्ने बालबालिकाको पालनपोषण, स्याहारसुसार र पठनपाठन गराउने नजिकको व्यक्तिलाई अभिभावक भनिन्छ ।

परिच्छेद दुई

साहित्यको पुनारावलोकन

साहित्यको पुनारावलोकन गर्नु भनेको अध्ययन अनुसन्धानलाई प्रभावकारी, वैज्ञानिक, यथार्थपरक र व्यावहारिक साथै नयाँ विषय सम्बद्ध बनाउन अध्ययनसँग सम्बन्धित दस्तावेजहरूको अवलोकन गर्नु हो । अनुसन्धान समय र विषय परिवेश अनुसार नयाँ र फरक हुनु पर्दछ । यसै गरी अनुसन्धान विधिहरूलाई सधार गर्न, समस्यालाई स्पष्ट पार्न, अनुसन्धानकर्तामा सम्बन्धित विषयको ज्ञानको क्षेत्र विस्तार गर्न पनि साहित्यको पुनारावलोकनले मद्दत गर्दछ । यस अध्यायमा मुख्य रूपमा सम्बन्धित अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार, सम्बन्धित साहित्यको समीक्षा र अवधारणात्मक ढाँचालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार

कुनै पनि विषयको अध्ययन गर्नका लागि त्यस विषयसँग मिल्ने विचार वा सिद्धान्तको आवश्यकता पर्दछ । अध्ययनलाई व्यवस्थित तरिकाले अगाडी बढाउनको लागि सिद्धान्तको अवलोकन गर्नुपर्ने हुन्छ । यो अध्ययनलाई पनि निम्न सिद्धान्तमा आधारित रहेर अघि बढाइएको छ । अतः यहाँ यिनै सिद्धान्तको विश्लेषण गरीएको छ ।

अधिकारी (२०६९) का अनुसार नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग (३) धारा १७ मा शिक्षा तथा संस्कृतिसम्बन्धी हकलाई मौलिक हक अर्न्तगत समावेश गरिएको छ । जस अनुसार निम्न कुरा व्यवस्था गरिएको छ :

उपधारा (१) : प्रत्येक समुदायलाई कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम आफ्नो मातृभाषामा आधारभूत शिक्षा पाउने हक हुनेछ ।

उपधारा (२) : प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम माध्यमिक तहसम्म निशुल्क : शिक्षा पाउने हक हुनेछ ।

उपधारा (३) : नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति, सांस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने हक हुनेछ ।

त्यस्तै भाग (४) धारा ३३ मा राज्यको दायित्व अर्न्तगत पनि शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, रोजगारी र खाद्य सम्प्रभुता सबै नागरिकको अधिकार स्थापित गर्ने नीति लिने दायित्व राज्यको हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

धारा ३५ राज्यका नीतिहरू अर्न्तगत पनि शिक्षासँग सम्बन्धित निम्न नीतिगत व्यवस्था गरेको :

उपधारा (१) : देशको सन्तुलित विकासका लागि आर्थिक लगानीको न्यायोचित वितरण गरी सबै क्षेत्रका जनताका शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, आवास र रोजगारीजस्ता आधारभूत कुराहरूको विकास गरी जनसाधारणको जीवनस्तर वृद्धि गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ ।

उपधारा (८) : महिला वर्गको शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारीको विशेष व्यवस्था गरी राष्ट्रिय विकासमा अधिकाधिक सहभागी बनाउने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ ।

उपधारा (१६) : किसान मजदुर लगायत श्रममा आश्रित वर्गको विकासका लागि प्राविधिक शिक्षा, तालिम, प्रशिक्षणको आवश्यक पूर्वाधारको व्यवस्था गरी उनीहरूलाई राज्यको विकास प्रक्रियामा सहभागी गराउने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ ।

उपधारा (१८) : मुलुकमा विद्यमान परम्परागत ज्ञान, सीप र अभ्यासको पहिचान र संरक्षण गर्दै त्यसलाई आधुनिकीकरण गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ ।

यसरी नेपालको संविधानले शिक्षालाई अधिकारका रूपमा स्थापित गर्नुका साथै माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निशुल्क प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको र विभिन्न वर्ग, समुदाय, लिङ्ग, क्षेत्रका मानिसलाई समता र समानतामा लैजाने साधनका रूपमा शिक्षालाई लिइएको विद्यमान अवस्थामा माध्यमिक तहको शिक्षाबारे चासो बढाउनु सान्दर्भिक देखिन्छ ।

यसै गरी शर्मा र शर्मा (२०६८, पृ. ३९५) का अनुसार सन् १९४८ डिसेम्बर १० मा संयुक्त राष्ट्र संघको साधारण सभाले मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणा जारी गरेको यस घोषणाको धारा (२६) मा शिक्षा सम्बन्धि निम्न तथ्य भनिएको छ :

क) प्रत्येक व्यक्तिलाई शिक्षा पाउने अधिकार छ । शिक्षा कमसेकम प्रारम्भिक अवस्थामा निःशुल्क हुने छ । प्रारम्भिक शिक्षा अनिवार्य हुने छ । प्राविधिक र व्यवसायिक शिक्षा सर्वसुलभ हुने छ र उच्चस्तरको शिक्षा योग्यताको आधारमा सबैलाई समान रूपले उपलब्ध हुने छ ।

ख) मानवको व्यक्तित्वको पूर्ण विकास र मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रतालाई बलियो गर्नेतर्फ शिक्षाको प्रसार गरिने छ र शिक्षाद्वारा नै राष्ट्र, जाति र धार्मिक समुहहरूका बीच आपसी सद्भावना, सहिष्णुता र मैत्रीको विकास गराइने छ ।

ग) छोराछोरीलाई दिइने शिक्षा रोज्ने प्राथमिक अधिकार आमाबुबालाई हुने छ ।

यसप्रकार मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा १९४९ ले शिक्षालाई पनि मानव अधिकारको रूपमा प्रतिस्थापन गरेको र नेपाल पनि यसको पक्ष राष्ट्र भएकोले बालबालिकालाई माध्यमिक तहसम्म शिक्षा प्रदान गर्न कटिबद्ध बनेको छ । तथर्स माध्यमिक तहको उपलब्धिलाई विश्लेषण गर्नु उपयुक्त हुन आएको छ । अझ अब्राहम मास्लोले आफ्नो आधारभूत आवश्यकताको वर्गीकरणमा उपलब्धिलाई चौथो तह

Esteem अर्न्तगत समावेश गरी व्यक्तिलाई आफ्नो स्तर आदरका लागि निश्चित उपलब्धि हासिल गर्नु पर्ने आवश्यकता औल्याएबाट यस अध्ययनलाई आधार प्रदान गरेको छ ।

२.२ पूर्व अध्ययनहरुको समीक्षा

कडायत (२०६८) का अनुसार अधिकारीले “विराटनगर उपमहानगरपालिकाभित्र संचालित सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयको वर्तमान अवस्था” सम्बन्धि अध्ययनमा औल्याए अनुसार सामुदायिक विद्यालयको समष्टिगत भौतिक, शैक्षिक, आर्थिक पक्ष, परीक्षा प्रणाली र अभिभावकहरुको सहभागितालाई सन्तोषजनक मान्न नसकिने र एसएलसी परीक्षामा पनि सो विद्यालयले प्राप्त गरेको नतिजा सन्तोषजनक नभएको कारणले गर्दा माध्यमिक तहमा अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न सकिएको छैन । जसका कारण समस्याहरु पहिचान गरी निराकरणका लागि थप गहन अध्ययन अनुसन्धान गर्न आवश्यक रहेको सुझाव दिएका छन् ।

कडायत(२०६८) ले वाग्लुङ् जिल्लाको दुदिलाभाटी गा.वि.स वार्ड नं. २ मा सञ्चालित सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा गरिएको “सामुदायिक विद्यालयको एसएलसी को नतिजामा प्रभाव पार्ने तत्वहरु” सम्बन्धि अध्ययनले पनि सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा एसएलसी परीक्षामा अंग्रेजी , गणित, विज्ञान विषयहरुमा उत्तिर्णदर कम भएको साथै क्षेत्री, दलित, जनजाती समूहको सिकाइ उपलब्धि ब्राह्मण समूहको तुलनामा कम देखिएकोले यसलाई वृद्धि गराउन थप अनुसन्धान गरी आवश्यक उपाय अपनाउनु पर्ने औल्याइएको छ ।

नेपालमा नियमित रूपमा विद्यार्थीको राष्ट्रिय उपलब्धिको परीक्षण गर्ने गरिन्छ । यहाँ विभिन्न समयमा विभिन्न कक्षाका विद्यार्थीहरुको विभिन्न विषयको उपलब्धि परिक्षणहरु संचालन गरिएका छन् र हुन्छन् । विद्यार्थीको तल्लो कक्षाको उपलब्धिले माथिल्लो कक्षाको उपलब्धिलाई प्रभाव पार्दछ । यस सन्दर्भमा विद्यार्थीको तल्लो कक्षामा कस्तो उपलब्धि प्राप्त गर्दै आएका छन्, अध्ययन विश्लेषण गर्नु आवश्यक देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा विभिन्न समयमा भएका निम्न अध्ययनको विश्लेषण गरिएको छ :

तालिका २.१ : विद्यार्थीको औसत उपलब्धिको तुलनात्मक तालिका

Study-year	Grade	Mathematics	Nepali	Social Studies	Science	English
BPEP-१९९८	५	२६.५८	५२.४१	३५.८७	-	-
BPEP-१९९७	४	२८.००	४७.००	४२.००	-	-
EDSC-१९९७	३	४३.८१	४५.६५	५०.३७	-	-
EDSC-१९९९	५	२७.२५	५१.४६	४१.७९	-	-
EDSC-२००१	३	४७.००	४४.५०	६३.६	-	-
EDSC- २००३	५	३३.३३	५५.८०	६१.१३	-	-
CERID १९९९	६	४४.४४	५६.३८	-	३९.५९	४३.६०
EDSC २००८	८	३१.७	४४.४	-	४८.०	३६.४

स्रोत : शिक्षा विभाग, (२०६८/०६९)

प्रस्तुत तालिकालाई अध्ययन गर्दा विद्यार्थीको अधिकतम औसत ६३.६ प्रतिशत सामाजिक विषयमा र न्यूनतम प्राप्ताङ्क गणित विषयमा २६.५८ प्रतिशत मात्र छ । यहाँ अध्ययन गर्दा सन् २००३ पछाडी विद्यार्थीको उपलब्धिमा खासै प्रगति भएको पाइदैन । सन् १९९९ मा CERID ले कक्षा ६ र ८ को नेपाली, अंग्रेजी, विज्ञान, र गणित विषयको उपलब्धि सम्बन्धमा गरेको अध्ययन अनुसार ६ कक्षामा विद्यार्थीको गणित विषयको औषत उपलब्धि ४४.४४ छ भने सोहि विषयको कक्षा ८ को उपलब्धि २८.८७ छ । जसले यि दुई कक्षाको उपलब्धि बिच सन्तुलन नभएको देखाउछ । यस अध्ययनको समग्र विश्लेषण गर्दा विद्यार्थीले गणित, विज्ञान, अंग्रेजी विषयमा अरु विषयमाभन्दा न्यून उपलब्धि प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

यस्तै गरी शिक्षा प्रणालीले कल्पना गरे अनुरूप माध्यमिक तहमा विद्यार्थीहरुले ज्ञान सीप र दक्षता हासिल गर्न सके नसकेको बारे निक्कै गर्नु विभिन्न उपलब्धि परिक्षणहरु गरिनु पर्दछ । विद्यालयलाई कक्षा ९ देखि १२ सम्म माध्यमिक बनाउने अवधारणाको विकास भएको परिपेक्षमा माध्यमिक तह कक्षा ९ र १० को उपलब्धिमा विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने अवस्थाको सन्दर्भमा शिक्षा विभागले सन् २०११ मा गरेको अध्ययन अनुसार कक्षा १० का विद्यार्थीको राष्ट्रिय उपलब्धि (२०६७ सालको एस.एल.सी परीक्षामा सहभागी हुने) निम्न अनुसार प्राप्त भएको छ :

तालिका २.२ : कक्षा १० का मुख्य विषयहरुमा उपलब्धिको स्तर

विषयहरु	विद्यार्थी संख्या	प्रतिशत	न्यूनतम	अधिकतम	स्तरीय विचलन
नेपाली	२४६०	३२.६	०	३९	४.७
गणित	२४६०	३६.६	०	४५	१०.८
अंग्रेजी	२४६०	४६.८	१	४४	७.२
सामाजिक	२४६०	४७.४	३	४१	६.३
विज्ञान	२४६०	४१.४	०	४८	८.९

स्रोत : शिक्षा विभाग, २०६८/०६९

यस अध्ययनलाई शिक्षा विभागले Ross (१९९७) को विधि अनुसार राष्ट्रिय नमुना छनोट गरेको थियो । शिक्षा विभागबाट प्राप्त निर्देशन अनुसार प्रत्येक परीक्षा सञ्चालन केन्द्रबाट कम्तीमा २० जना विद्यार्थीहरु छनोट गरेको थियो । यसका लागि पाँचै विकास क्षेत्र र तीनै भौगोलिक क्षेत्रहरुको प्रतिनिधित्व हुने गरी देशलाई १६ ओटा समूह (cluster) मा विभाजन गरी परीषा सञ्चालन गरिएको थियो । काठमाडौं उपत्यकालाई १६ ओटा मध्ये एउटा छुट्टै समूहमा रुपमा राखिएको थियो ।

तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि विशेषरूपमा दुई किसिमका साधनहरूको प्रयोग गरिएको थियो : कक्षा १० को पाठ्यक्रम र विशिष्टीकरण तालिकाका आधारमा तयार पारिएको अङ्ग्रेजी, नेपाली, गणित, विज्ञान र सामाजिक शिक्षा विषयको उपलब्धि परीक्षा र प्रश्नावलीहरूका साथै विद्यार्थीहरूको उपलब्धिमा प्रभाव पार्न सक्ने सम्भावित पक्षहरू समेटिएको विद्यालय सर्वेक्षण फाराम, विषयवस्तु छनोट र प्रश्नपत्र निर्माणमा अनुभवी विषय विज्ञहरू, परीक्षा विशेषज्ञहरू, शिक्षाविद् र कार्यरत शिक्षकहरूले संलग्नता रहेको थियो । कक्षा १० का विद्यार्थीहरूले हासिल गर्नुपर्ने सीप र दक्षताको समग्र प्रतिनिधित्व हुन सकोस् भन्नेमा ध्यान पुऱ्याइएको थियो । प्रश्नावली र विद्यालय सर्वेक्षण फाराम पनि विज्ञहरूको सुझावअनुसार नै विकास गरिएको थियो ।

काठमाडौं र चितवनका कक्षा १० मा अध्ययनरत २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थीहरूमा अध्ययनका साधनहरूको परीक्षण गरिएको थियो । प्रश्नपत्र र प्रश्नावलीको परीक्षण पश्चात् यी साधनहरूलाई परिमार्जन गरिएको थियो ।

प्रस्तुत तालिका अनुसार कक्षा १० का विद्यार्थीको अधिकतम उपलब्धि विज्ञान विषयमा ४८ र न्यूनतम उपलब्धि नेपाली, गणित र विज्ञानमा शून्य छ । त्यस्तै विद्यार्थीको अधिकतम औसत उपलब्धि ४७.४ प्रतिशत सामाजिक विषयमा र न्यूनतम उपलब्धि ३२.६ प्रतिशत नेपाली विषयमा प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

गैरे (२०६५) ले ललितपुर जिल्लाका ग्रामिण क्षेत्रका छ वटा र शहरी क्षेत्रका चार वटा गरी १० वटा सामुदायिक विद्यालयमा गरेको अध्ययनमा वि.सं. २०६१ सालदेखि २०६५ सालसम्म प्रत्येक वर्षका प्रति विद्यालय १० छात्र र १० छात्रा गरि जम्मा १००० विद्यार्थीहरूले छ वटा अनिवार्य विषयमा एसएलसी ल्याकत परीक्षा र एसएलसी परीक्षामा प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्कको संकलन गरी आवश्यक सुचनाका आधारमा गरेको अध्ययनबाट प्राप्त जानकारी अनुसार एसएलसी ल्याकत परीक्षा र एसएलसी परीक्षाको औसत प्राप्ताङ्क र त्यसको भिन्नता निम्नानुसार प्राप्त भएको छ :

तालिका. २.३ : एसएलसीको ल्याकत परीक्षा र एसएलसी परीक्षाको औसत प्राप्ताङ्कहरूबीचको सार्थकताको परीक्षण

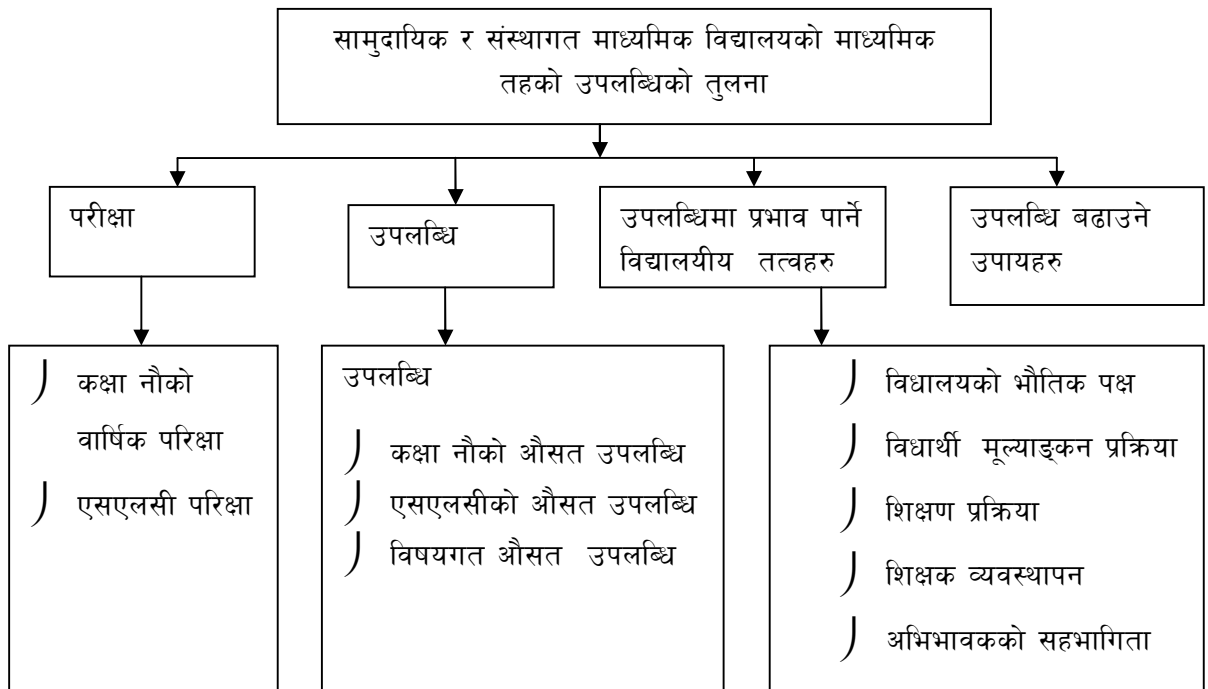
साल	औसत		टी परीक्षण	सार्थकता	वृद्धि
	ल्याकत	एसएलसी			
२०६१	४८.७५	५३.०२	११.८६	सार्थक भिन्नता	४.२७
२०६२	५१.४९	५५.३१	१०.६१	सार्थक भिन्नता	३.८२
२०६३	५०.७६	५२.२१	४.५६	सार्थक भिन्नता	१.४३
२०६४	५१.६५	५५.७३	१२.००	सार्थक भिन्नता	४.०८
२०६५	४९.७३	५४.३९	१६.००	सार्थक भिन्नता	४.६६
समष्टिगत	५०.४७	५४.१९	२४.८०	सार्थक भिन्नता	३.७२

प्रस्तुत तालिकालाई अध्ययन गर्दा विद्यार्थीको उपलब्धि ल्याकत परीक्षामा भन्दा एसएलसी परीक्षामा वृद्धि भएको हेर्न सकिन्छ । साथै प्रत्येक वर्षको उपलब्धिमा भने खासै वृद्धि भएको पाइदैन । तसर्थ सम्पूर्ण सरोकारवालाको ध्यान नतिजा वृद्धि गराउने तर्फ जानु पर्ने आवश्यकता पुष्टि गरेको छ ।

२.३ अवधारणात्मक ढाँचा

माध्यमिक तहका विद्यार्थीको उपलब्धि उनीहरूले माध्यमिक तह पूरा गर्दा प्राप्त गर्नु पर्ने ज्ञान सीप र दक्षता हो । विद्यार्थीको उपलब्धिमा विशेष गरी विद्यालयको वातावरण, शिक्षको क्षमता र दक्षता, मूल्याङ्कन प्रणाली, अङ्कन प्रक्रिया, घरायसी वातावरण जस्ता कारण बाट समस्या आउने गर्दछ । विद्यार्थीको उपलब्धि वृद्धि गराउन सक्रिय सहभागीतात्मक सिकाइमा ध्यान प्यानु पर्दछ । माध्यमिक तहको विद्यार्थीको उपलब्धिको अवस्था सँग सम्बन्धित अवधारणात्मक ढाँचा निम्नानुसार उल्लेख गरीएको छ :

चित्र नं. १ : सामुदायिक र संस्थागत माध्यमिक विद्यालयको माध्यमिक तहको उपलब्धिको तुलना

यसरी यस अध्ययनमा अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्नका लागि प्रस्तुत ढाँचालाई आधार मानि नमुना छनोटमा विद्यालयका वि.सं. २०६९ सालमा नियमित तर्फका विद्यार्थीको एस.एल.सी. र उनीहरूकै कक्षा नौ को वार्षिक परीक्षाको उपलब्धि अध्ययन गरिएको थियो । जसका आधारमा माध्यमिक तहको औसत उपलब्धि र विषयगत औसत उपलब्धि गणना गरिएको थियो । साथै सुचनादाताको सहयोगमा विद्यार्थीको उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने विद्यालयीय तत्व र उपलब्धि बनाउन अपनाउन सकिने उपायहरूबारे अध्ययन गरिएको थियो ।

परिच्छेद तीन

अध्ययन विधि

अध्ययनलाई सहज तरिकाले सम्पन्न गर्नका लागि निश्चित तरिका एवं विधिको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । अध्ययन गर्ने विधि एवं तरिका अध्ययनको प्रकृति र अनुसन्धानकर्ताको रुचि एवं आवश्यकतामा निर्भर रहेको हुन्छ । उपयुक्त विधि छनोट भएमा अध्ययन पनि सहज र सरल बन्न पुग्दछ ।

यस अध्ययनमा विशेष गरी अध्ययनको जनसङ्ख्या, नमुना छनोट (अध्ययन क्षेत्र, विद्यालय, प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी), सूचना सङ्कलनका साधनहरू (अभिलेख अध्ययन, प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता निर्देशिका, अवस्था अध्ययन), साधनको वैद्यता निर्धारण प्रक्रिया, सूचना सङ्कलन प्रक्रिया, सूचनाको विश्लेषण र व्याख्या जस्ता पक्षलाई उल्लेख गरिएको छ ।

३.१ अनुसन्धान ढाँचा

यस अनुसन्धानलाई सामुदायिक तथा संस्थागत माध्यमिक विद्यालयको माध्यमिक तहको उपलब्धिको तुलनात्मक अध्ययनमा केन्द्रित गरिने छ । तसर्थ यस अनुसन्धानलाई सम्पन्न गर्नका लागि परिमाणात्मक ढाँचा अन्तर्गत रहि अध्ययनका उद्देश्यसँग सम्बन्धित सूचना सङ्कलन गर्नका लागि विभिन्न अभिलेख अध्ययन, अन्तर्वार्ता निर्देशिका, प्रश्नावली, डायरी टिपोट जस्ता साधनहरूको प्रयोग गरीएको थियो ।

३.२ अध्ययनको जनसङ्ख्या

अनुसन्धानको भाषामा समान विशेषता भएका सजीव वा निर्जीव वस्तुहरूको समूहलाई अध्ययनको जनसङ्ख्या भनिन्छ । त्यसैले यस अध्ययनका लागि इलाम जिल्लामा सञ्चालित संपूर्ण सामुदायिक र संस्थागत माध्यमिक विद्यालयहरू अध्ययनको जनसङ्ख्या अन्तर्गत पर्दछन् ।

३.३ नमुना छनौट

ठूलो जनसङ्ख्याबाट छनौट गरीएको प्रतिनिधि मूलक समूहलाई नमुना भनिन्छ । तसर्थ नमुना, जनसङ्ख्याको एउटा अंश मात्र हो । अध्ययनको जनसङ्ख्याबाट नमुना छनौट गर्दा जुन प्रक्रिया अवलम्बन गरीन्छ त्यस प्रक्रियालाई नमुना छनौट प्रक्रिया भनिन्छ । यसरी छनौट गरिएको नमुनाबाट प्राप्त सूचनाका आधारमा संपूर्ण जनसङ्ख्याको बारेमा विश्लेषण गरिन्छ ।

उल्लेखित शीर्षकमा अध्ययन गर्नका लागि समान संभावनायुक्त नमुना छनोटको विधिको आधारमा गोलाप्रथाद्वारा इलाम जिल्लामा सञ्चालित माध्यमिक विद्यालयहरू मध्ये दुई वटा सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय र दुई वटा संस्थागत माध्यमिक विद्यालय गरि चार वटा विद्यालय र सम्बन्धित विद्यालयका

प्रधानाध्यापकको आवश्यक सहयोगमा snowball sampling द्वारा अन्य सुचनादाताहरु नमुनाको रूपमा छनोट गरीएको थियो । जहाँ श्री भगवती मा.वि. मा दुई जना शिक्षक, दुई जना अभिभावक, १ जना पूर्व विद्यार्थी, १ जना पूर्व विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष गरी ६ जना छनोटमा पर्नु भएको थियो । त्यसैगरी आदर्श उच्च मा.वि.का १ जना शिक्षक, २ जना विद्यार्थी, १ जना वि.व्य.स. का अध्यक्ष, १ जना पत्रकार गरी ५ जना छनोटमा पर्नुभएको थियो । संस्थागत तर्फ माउण्ट मेचीमा १ जना शिक्षक, ४ जना अभिभावक, २ जना विद्यार्थी, र ज्योति सदनमा १ जना शिक्षक, ४ जना अभिभावक, २ जना विद्यार्थी र १ जना संस्थापक सदस्य सुचना दाताको रूपमा छनोटमा पर्नुभएको थियो ।

३.३.१ अध्ययन क्षेत्रको छनोट

नेपालका ७५ जिल्ला मध्ये इलाम जिल्ला अध्ययनको क्षेत्रको रूपमा रहनेछ । यस जिल्लालाई प्रशासनिक विभाजन गरी ४८ गा.वि.स. र एक नगरपालिकामा छुट्याइएको छ । ति क्षेत्रहरु मध्ये दुई वटा सामुदायिक र दुई वटा संस्थागत माध्यमिक विद्यालय पर्ने गरी समान सम्भावनायुक्त नमुना छनोटको आधारमा गोलाप्रथाद्वारा अध्ययन क्षेत्रको छनोट गरिएको छ । जहाँ जमुना गा.वि.स. मा सञ्चालित एक वटा सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय र इलाम नगरपालिकामा सञ्चालित १ वटा सामुदायिक र २ वटा संस्थागत मा.वि. छनोटमा परेका थिए । नमुनामा परेका विद्यालयको नामावली अनुसूचि एकमा राखिएको छ ।

३.३.२ सूचनादाताको छनोट

चार वटै विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरुलाई सूचनाको मुख्य स्रोत मानि स्वतः छनोट गरिनेछ, र अन्य सूचनादाताहरु उहाँबाट पाएको सुचनाका आधारमा पत्ता लगाइएको छ । प्रधानाध्यकको नामावली अनुसूची १ मा र सुचनादाताको नामावली अनुसूची दुईमा राखिएको छ ।

३.४ अध्ययनका साधनहरुको निर्माण

अनुसन्धानको लागि आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न विविध किसिमका तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरुको प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्राथमिक र सहायक स्रोतहरुबाट महत्वपूर्ण तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न निम्नलिखित साधनहरुको निर्माण गरिएको छ:

३.४.१ विद्यालय सर्वेक्षण फाराम

नयाँ सूचना तथा जानकारीहरु प्राप्त गर्नका लागि अनुसन्धानको विषय सम्बन्धी आवश्यक रूपमा गरिने खोजमूलक कार्य अध्ययन हो । यस अध्ययनको पहिलो उद्देश्य माध्यमिक तहका विद्यार्थीको औसत उपलब्धि स्तर पहिचान गर्ने, र दोस्रो उद्देश्य विद्यालयको आन्तरिक परीक्षा (कक्षा नौकोअन्तिम परीक्षा) र

एसएलसी परीक्षाको नतिजाविचको सम्बन्ध विश्लेषण गर्ने भएकाले यी उद्देश्यसँग सम्बन्धित सूचना प्राप्त गर्नका लागि वि.सं. २०६९ सालको एसएलसी परीक्षामा सामेल नियमित तर्फका विद्यार्थीको कक्षा नौ को उपलब्धि अध्ययन गर्न विषयगत रूपमा अभिलेख अध्ययन फाराम तयार एवं प्रयोग गरीएको थियो । त्यसरी नै ति विद्यार्थीको एसएलसी परीक्षाको उपलब्धि टिपोट गर्न पनि विषयगत अभिलेख अध्ययन फारामको तयारी र प्रयोग गरिएको थियो । यस फारामको नमुना अनुसूचि तिनमा राखिएको छ ।

३.४.२ अन्तर्वार्ता निर्देशिका

अन्तर्वार्ता दुई जना व्यक्तिहरू आमनेसाम्ने बसेर संचालन गरिने प्रक्रिया हो । अन्तर्वार्तालाई सहज बनाउन र आवश्यक सूचना प्रभावकारी रूपले संकलन गर्नका लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिका तयार गर्नु पर्दछ । यस अध्ययनमा विद्यालयका प्रधानाध्यापक तथा अन्य नमुनामा परेका व्यक्तिहरूलाई अध्ययनको उद्देश्य ३ र ४ अनुसार विद्यार्थीको उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने विद्यालयीय तत्वहरू पत्ता लगाउन र विद्यार्थीको उपलब्धि बढाउने उपायहरू सम्बन्धि सूचना सङ्कलन गर्न अन्तर्वार्ता निर्देशिका निर्माण गरिएको थियो । जसलाई अनुसूचि ५ र ६ मा राखिएको छ ।

३.५ अनुसन्धानका साधनको वैधता निर्धारण

अनुसन्धानले उद्देश्यसँग सम्बन्धित सत्य तथा वैध सूचना संकलन गर्नका लागि निर्माण गरिएका साधनहरूलाई सहपाठीहरू, शिक्षकहरू, सोध निर्देशकसँगको राय सुझाव अनुसार अन्तिम रूप दिइ वैधता प्राप्त गराइएको थियो ।

३.६ सूचना संकलन प्रक्रिया

अनुसन्धानको उद्देश्यसँग सम्बन्धि सूचना एवं तथ्याङ्क संकलन गर्न सम्बन्धित सूचनाका साधनको उपयोग गरी विवरण संकलन प्रक्रिया नै सूचना संकलन प्रक्रिया हो । त्यसैले सूचना संकलन प्रक्रियाको क्रममा सर्वप्रथम विद्यालयका प्रधानाध्यापकसँग सम्पर्क गरी आफ्नो अध्ययनको उद्देश्य जानकारी गराउने र अध्ययनका लागि अनुमति लिएर सम्बन्धित साधनको उपयोग गरी उपयुक्त समय र स्थानमा सूचना संकलन गरीनेछ, साथै अन्य सूचनादाता (शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थी, समाजसेवी, शिक्षाविद् आदि) को बारेमा थप जानकारी लिई सूचनादातासँग सम्पर्क गरी सूचनादातालाई आफ्नो उद्देश्य बताएर उपयुक्त समय र स्थान निर्धारण गरी आवश्यक सूचना सङ्कलन गरिएको थियो ।

३.७ सूचना विश्लेषण प्रक्रिया

अनुसन्धानबाट प्राप्त सूचनालाई आवश्यकता अनुसार कोडिङ्ग, तालिकिकरण गरी विद्यालय सर्वेक्षण फाराममा अभिलेख अध्ययनबाट प्राप्त उपलब्धि सम्बन्धि विवरणबाट सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका विधार्थीको कक्षा नौको औसत उपलब्धि र सोहि विधार्थीले २०६९ सालको एसएलसी परीक्षामा प्राप्त गरेको उपलब्धिको औसत, कक्षा नौको र एसएलसी परीक्षामा प्राप्त गरेको उपलब्धि बिचको तुलनात्मक रूपमा विश्लेषण, विधार्थीले प्राप्त गरेको विषयगत औसत उपलब्धिलाई समेत तथ्याडक शास्त्रीय विधिद्वारा विश्लेषण गरिएको छ । साथै अन्य सूचनाहरूलाई वर्णनात्मक रूपमा विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद चार

सूचनाको विश्लेषण र व्याख्या

यस अनुसन्धान इलाम जिल्लामा गरिएको थियो । 'सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका माध्यमिक तहका विद्यार्थीको उपलब्धिको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा गरिएको यस अनुसन्धानमा सामुदायिक विद्यालय दुईवटा र संस्थागत विद्यालय दुईवटा गरी चारवटा विद्यालय नमुनाको रूपमा छनोट गरिएको थियो । सामुदायिक विद्यालय अर्न्तगत श्री भगवती माध्यमिक विद्यालय, जमुना र श्री आदर्श उच्च माध्यमिक विद्यालय इलाम छनोटमा परेका थिए । संस्थागत विद्यालय तर्फ श्री माउण्ट मेची माध्यमिक विद्यालय र ज्योति सदन माध्यमिक विद्यालय छनोट भएका थिए । अनुसन्धानको उद्देश्य पूरा गर्नका लागि अनुसन्धानकर्ता आफै अध्ययन क्षेत्रमा गई आवश्यक अनुसन्धान गरिएको थियो । यस अनुसन्धानको पहिलो उद्देश्य सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको माध्यमिक तहमा विद्यार्थीको औसत उपलब्धि पहिचान गर्ने थियो । उक्त उद्देश्य पूरा गर्नका लागि विद्यालयको अभिलेख अध्ययन गरिएको थियो । जहाँ वि.सं. २०६९ सालको एस.एल.सी. परीक्षामा नियमित तर्फबाट सामेल भएका विद्यार्थीको कक्षा नौ को २०६८ सालको उपलब्धि र एस.एल.सी.को उपलब्धिको अध्ययन गरिएको थियो ।

दोस्रो उद्देश्य सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको माध्यमिक तहको विषयगत उपलब्धि पत्ता लगाउनु, विद्यार्थीको उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने विद्यालयीय तत्वहरू पहिचान गर्ने थियो । चौथो उद्देश्य सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको माध्यमिक तहमा विद्यार्थीको उपलब्धिमा सुधार गर्ने उपायहरू खोजी गर्नु थियो । यी सबै उद्देश्य पूरा गर्न विद्यालयका प्रधानाध्यापकलाई मुख्य सूचनादाता मानेर अन्तर्वार्ता निर्देशिकाको सहयोगमा सूचना सङ्कलन गरिएको थियो । अन्य सूचनादाताहरूसँग प्र.अ. बाट जानकारी लिएर सम्पर्क गरी सूचना सङ्कलनका लागि टेलिफोनद्वारा अन्तर्वार्ता, अन्तर्वार्ता निर्देशिकाको प्रयोग, विभिन्न दस्तावेज अध्ययन, भ्रमण प्लतभचलभत आदिको प्रयोग गरीएको थियो ।

अनुसन्धानबाट प्राप्त विवरणलाई संगठित गरी उद्देश्य अनुसार निम्न विश्लेषण एवं व्याख्या गरिएको छ :

४.१ सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको माध्यमिक तहमा विद्यार्थीको औसत उपलब्धि

नमुना छनोटमा परेका चारवटा विद्यालयका माध्यमिक तहका वि.सं. २०६९ सालको एसएलसी परीक्षामा नियमित तर्फबाट सामेल विद्यार्थीको एसएलसीको प्राप्ताङ्क र उनीहरूले २०६८ सालमा कक्षा नौ मा प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्कको अभिलेख अध्ययन गरिएको थियो । उक्त विवरणलाई तथ्याङ्कशास्त्रीय विधिबाट औसत निकाली निम्न विश्लेषण गरिएको छ :

**तालिका ४.१ : सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको माध्यमिक तहमा विद्यार्थीको औसत उपलब्धि
विवरण**

विद्यालय	कक्षा नौ को औसत उपलब्धि (%)	एस.एल.सी.को औसत (%)
सामुदायिक	३४.६२ (संख्या ७१ जना)	४२.५८ (संख्या ७१ जना)
संस्थागत	५५.३० (संख्या ५९ जना)	६२.१८ (संख्या ५९ जना)

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

माथिको तालिका अनुरूप दुईवटा सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयको कक्षा नौ को सबै विषयहरूमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको उपलब्धिको जम्मा औसत ३४.६२ प्रतिशत रहेको पाइयो । एस.एल.सी.मा तिनै विद्यार्थीले प्राप्त गरेको उपलब्धि ४२.५८ प्रतिशत भएको पाइयो । यसरी विद्यार्थीको कक्षा नौको औसत उपलब्धि भन्दा एस.एल.सी.मा विद्यार्थीको उपलब्धि ७.९६ अंकले बढी छ । यसले स्पष्ट हुन्छ कि विद्यार्थीले कक्षा नौ मा भन्दा एस.एल.सी.मा थप मिहेनत गर्दछन् । साथै विद्यालयको आन्तरिक परीक्षामा अङ्कन प्रक्रियामा एकरूपता नहुँदा कम उपलब्धि पनि प्राप्त हुने गर्दछ । तर एस.एल.सी. परीक्षामा अंकन प्रक्रियामा एकरूपता कायम रहने हुँदा उपलब्धि एस.एल.सी.मा बढी देखियो । साथै कक्षा नौ मा प्रयोगात्मक परीक्षा संचालन नभएकोले पनि कम उपलब्धि प्राप्त भएको देखिएको छ ।

संस्थागत विद्यालय तर्फ कक्षा नौको औसत उपलब्धि ५५.३० प्रतिशत पाइयो । तिनै विद्यार्थीको एस.एल.सी.को औसत उपलब्धि ६२.१८ प्रतिशत पाइयो । यहाँ पनि विद्यार्थीको कक्षा नौको औसत उपलब्धि भन्दा एस.एल.सी.को उपलब्धि ६.८८ अंकले बढी देखियो । यस सम्बन्धि उपलब्धि विवरण अनुसूचि ७ र ८ मा राखिएको छ ।

यी दुई संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयबीच तुलना गर्दा कक्षा नौ को उपलब्धिमा फरक देखिनु स्वाभाविक हो । किनकी कक्षा नौमा विद्यालयको आन्तरिक मूल्याङ्कन प्रक्रिया सञ्चालन गरीन्छ । तर एउटै परीक्षा प्रणालिमा सामेल हुने गरी सञ्चालित एस.एल.सी. परीक्षामा प्राप्त उपलब्धि बीच भिन्नता देखिनु विद्यालयको विद्यार्थीको उपलब्धिमा समस्या देखिनु हो । यस उल्लेखित तालिकामा देखिए अनुसार पनि सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीको एस.एल.सी. परीक्षामा प्राप्त उपलब्धि संस्थागत विद्यालयको १९.६ अंकले बढी देखिन्छ ।

यसरी अंक उल्लेख्य रूपमा बढी देखिनुमा निम्न कारणहरू जिम्मेवार हुन सक्ने जानकारी विद्यालयका प्र.अ., अभिभावक एवं विद्यार्थी लगायतका सुचनादाताबाट प्राप्त भएको थियो :

क) सामुदायिक विद्यालयमा भन्दा संस्थागत विद्यालयमा विद्यार्थी संख्या कम हुने भएकोले सिकाइमा सरल हुने,

- ख) प्रयोगात्मक परीक्षामा सामुदायिक विद्यालयमा भन्दा बढी अङ्क संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीले प्राप्त गर्नु,
- ग) संस्थागत विद्यालयले एस.एल.सी. परीक्षा अगाडी टियुसन, कोचिङ्ग, छात्रावास लगायतका सुविधाको व्यवस्था मिलाएर विद्यार्थीलाई बढी मिहनत गराउनु,
- घ) सामुदायिक विद्यालयले कक्षा १० मा पाठ्यपुस्तक पढाइसकेपछि थप कक्षा सञ्चालन नगर्नु आदि ।
- ङ) एस.एल.सी.परीक्षामा पाठ्यक्रमका आधारमा प्रश्न निर्माण हुनु तर विद्यालयमा पाठ्यक्रमको प्रयोग नगरीनु

४.२ सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको माध्यमिक तहमा विद्यार्थीको विषयगत औसत उपलब्धि

माध्यमिक तहको विषयगत उपलब्धिले विद्यार्थीको भविष्यको विषय क्षेत्र छनोट गर्न प्रशस्त मार्गनिर्देश प्रदान गर्दछ । विषयगत अभिरुचिले विषयगत उपलब्धि बढी प्रभावित हुने गर्दछ ।

यस अनुसन्धानमा नमुना छनोटमा परेका विद्यालयमा गरिएको अभिलेख अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा तथ्याङ्क शास्त्रीय विधिबाट निकालिएको औसत विषयगत उपलब्धि निम्नानुसार प्रस्तुत गरी विश्लेषण गरिएको छ :

तालिका ४.२ : सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको एस.एल.सी. परीक्षाको अनिवार्य विषयको विषयगत औसत उपलब्धि विवरण (प्रतिशतमा)

विषयहरु (विषयगत पूर्णाङ्क १००)	विद्यालय	
	सामुदायिक	संस्थागत
१. नेपाली	३८.१८	५१.९७
२. अंग्रेजी	३८.३८	७१.८३
३. गणित	१६.९०	५३.२०
४. सामाजिक	४४.८७	४५.५९
५. विज्ञान	३८.५६	६१.५४
६. स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण	५६.३५	७४.७६

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

माथिको तालिका अनुसार सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीको विषयगत उपलब्धि संस्थागत विद्यालयको विद्यार्थीको विषयगत उपलब्धि भन्दा कमजोर देखिन्छ ।

सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीको विषयगत उपलब्धिलाई अध्ययन गर्दा स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण बाहेकका विषयमा ५० प्रतिशत भन्दा बढी उपलब्धि प्राप्त गरेको पाइँदैन । संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीको उपलब्धि सामाजिक विषयमा बाहेक सबैमा ५० प्रतिशत भन्दा माथि देखिन्छ । यसरी सामुदायिक विद्यालयमा गणित विषयमा विद्यार्थीको उपलब्धि सबैभन्दा कमजोर १६.९० प्रतिशत मात्र देखियो । जुन अझ न्यूनतम उत्तिर्णाङ्क अझ ३२ को भण्डै आधा मात्र हो । अन्य विषयको उपलब्धि पनि सन्तोषजनक रहेको देखिँदैन । यसो हुनुमा सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थीको अंग्रेजी, गणित, विज्ञान विषय आधारभूत तहबाटै गाह्रो महसुस गर्ने, डराउने प्रवृत्ति हुनु, विषय शिक्षकले कक्षामा जान्ने विद्यार्थीलाई मात्र बढी प्राथमिकता दिनु, कोचिङ, टियुसनका थप कक्षा सञ्चालन गरी निरन्तर अभ्यास नगराउनु, निरन्तर मूल्याङ्कन गरी पृष्ठपोषण प्रदान नगर्नु जस्ता कारण जिम्मेवार रहन पुगेको पाइयो । यस सम्बन्धि विद्यार्थीको उपलब्धि विवरण अनुसूचि ७ र ८ मा राखिएको छ ।

संस्थागत विद्यालयमा निरन्तर अभ्यास, निरन्तर मूल्याङ्कन, पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने, कोचिङ, टियुसन, छात्रावास समेतको व्यवस्था गरी विद्यार्थीले शिक्षकको प्रत्यक्ष निगरानीमा रही अध्ययन गर्ने, शिक्षक पेशाप्रति जवाफदेही भएकै कारण तुलनात्मक रूपमा उच्च अङ्क प्राप्त गर्न सफल भएको पाइयो ।

अझ यस एस.एल.सी.को उपलब्धिमा प्रयोगात्मक विषयको अङ्कले पनि प्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पारेको देखिएको छ । जहाँ सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा विद्यालयले प्रदान गर्ने प्रयोगात्मक परीक्षाको प्राप्ताङ्क फरक पाइयो । सामुदायिक विद्यालयको प्रयोगात्मक परीक्षाको प्राप्ताङ्क र सैद्धान्तिक परीक्षाको प्राप्ताङ्क वा उपलब्धि हेर्दा दुवै बीच समानता कायम गर्न नसकेको देखिन्छ । जसलाई निम्न अनुसार हेर्न सकिन्छ :

तालिका ४.३ : अनिवार्य विषयमा प्रयोगात्मक परीक्षाको उपलब्धि विवरण

विषयहरू (पूर्णाङ्क २५)	विद्यालय	
	सामुदायिक	संस्थागत
१. अंग्रेजी	६०.२८	८८.६८
२. विज्ञान	९३.६३	९७.२२
३. स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण	९२.२६	९६.०७

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

माथिको तालिकामा अंग्रेजी विषयको प्रयोगात्मक परीक्षा नियन्त्रित हुने भएकाले कम उपलब्धि देखियो भने अन्य विषयमा विषय शिक्षकको अङ्कन प्रक्रियाले गर्दा बढी देखियो । यस तालिकाबाट पनि थाहा हुन्छ कि विद्यार्थीले कुनै पनि विषयमा सैद्धान्तिक भन्दा प्रयोगात्मक रूपमा बढी उपलब्धि हासिल गर्न

सकदछन् । सामुदायिकमा भन्दा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीको सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक दुवै उपलब्धि बढी नै देखिन्छ । यसमा पनि विद्यार्थीको मिहनत, लगनशीलता, रुचि साथै अभ्यासले पनि प्रत्यक्ष असर परेको छ भन्न सकिन्छ । अनिवार्य विषयको एस.एल.सी. परीक्षाको प्रयोगात्मक तर्फको उपलब्धि विवरण अनुसूचि (९) र (१०) मा राखिएको छ ।

यसरी सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन एक अर्काका पूरक बन्न नसकेकाले पनि उपलब्धिबीच सन्तुलन कायम हुन नसकेको हो । अर्कातिर एस.एल.सी. परीक्षामा सैद्धान्तिक मूल्याङ्कन तर्फ विशिष्टीकरण तालिकाका आधारमा पाठ्यक्रम अनुसार प्रश्न निर्माण गरीन्छ । विद्यालयका शिक्षकहरूले पाठ्यक्रम भन्दा पाठ्यपुस्तकलाई जोड दिने भएको कारण पनि विद्यार्थीले परीक्षामा प्रश्न पाठ्यपुस्तकबाट नआएकोले समस्यामा पर्ने गरेको र उपलब्धि प्रभावित बन्ने गरेको छ । उता प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनको लागि स्पष्ट व्यवस्था नहुँदा विषय शिक्षकको मनोखुसी अङ्क प्रदान गरिदा पनि उपलब्धि प्रभावित हुने गरेको छ ।

यस अनुसन्धानमा विशेषत २०६९ सालको एस.एल.सी. परीक्षामा नियमित तर्फ सामेल विद्यार्थीको एस.एल.सी. र उनीहरूको कक्षा नौको उपलब्धि अध्ययन गरिएको थियो । माध्यमिक तहको औसत उपलब्धि अध्ययन गरिरहँदा उनीहरूले अध्ययन गरेका ऐच्छिक विषयहरू पनि महत्वपूर्ण बन्न जान्छन् । यस अनुसन्धानमा प्राप्त भए अनुसार सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीले आफ्नो इच्छाले विषय छनोट गर्न पाएका छैनन् । विद्यालयका विविध आन्तरिक समस्या देखाउँदै विगत लामो समय अगाडी देखि नै विद्यार्थीहरू यस्तो समस्यामा पर्दै आएका छन् ।

विशेषगरी सामुदायिक विद्यालयमा प्राविधिक विषयहरू समावेश गरिएका छैनन् । संस्थागत विद्यालयले भने सिमित स्रोत साधनका बिच पनि कम्प्युटर, वातावरण शिक्षा लगायतका विषय राखेको पाइयो । जस अर्न्तगत प्राप्त उपलब्धि विवरण निम्न अनुसार प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ४.४ : ऐच्छिक विषयहरूको प्रयोगात्मक परीक्षा तर्फको औसत उपलब्धि विवरण

विषयहरू	प्रयोगात्मक पूर्णाङ्क	प्राप्ताङ्क प्रतिशत	
		सामुदायिक विद्यालय	संस्थागत विद्यालय
१. लेखा	२५	९३.७५	९४.००
२. शिक्षा	२५	९४.२९	-
३. कृषि	२५	९५.२०	-
४. कम्प्युटर	५०	-	९५.९३

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

माथिको तालिका अनुरूप प्रयोगात्मक परीक्षामा सामुदायिक र संस्थागत दुवै विद्यालयको प्राप्ताङ्क ९०% भन्दा माथि पाइयो । यि दुवै विद्यालयको सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक परीक्षाको उपलब्धि बिच सुन्तला देखिन । विद्यार्थीलाई व्यवहारिक ज्ञान प्रदान गर्नका लागि प्रयोगात्मक पक्ष राम्रो भएपनि अयिन्त्रित तरिकाबाट अंकन गर्ने प्रणाली भएकाले र विषय शिक्षकको पूर्वाग्रह अनुसार प्राप्त प्राप्ताङ्क भएकाले सैद्धान्तिक परीक्षासँग सन्तुलन गराउन समस्या परेको देखिन्छ ।

यस अनुसन्धानमा प्राप्त विवरण अनुसार सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको कक्षा नौमा पनि उपलब्धि फरक देखिन्छ । यसमा विद्यालयको आन्तरिक मूल्याङ्कन भएकाले प्रश्न निर्माण, परीक्षाको वातावरण, अंकन प्रक्रिया आदिले प्रभाव त पारेको हुन्छ । तापनि विद्यार्थीले कक्षा नौमा भएको कमजोरी सुधार गरी केही मिहनत गरेकै कारण एस.एल.सी.मा उपलब्धिमा सुधार भएको भने पक्कै हो । प्राप्त विवरण अनुसार सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा नौमा प्रयोगात्मक परीक्षा सञ्चालन गरीएको छैन । उता संस्थागत विद्यालयमा भने कक्षा नौमा पनि प्रयोगात्मक परीक्षा सञ्चालन गरेको पाइयो । सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको कक्षा नौ र एस.एल.सी.को अनिवार्य विषयको उपलब्धिलाई निम्न अनुसार तुलना गरी प्रस्तुत गरीएको छः

तालिका ४.५ : सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका माध्यमिक तहका विद्यार्थीको अनिवार्य विषयको उपलब्धि विवरण

विषय	सामुदायिक विद्यालय (विद्यार्थी संख्या ७१)		संस्थागत विद्यालय (विद्यार्थी संख्या ५९)	
	कक्षा नौ	एस.एल.सी	कक्षा नौ	एस.एल.सी
१. नेपाली	४१.७७	३८.१८	४२.७५	५१.९७
२. अंग्रेजी	२८.२०	३८.३८	६८.०५	७१.८३
३. गणित	१७.४५	१६.९०	३८.९८	५३.२०
४. विज्ञान	२८.१३	३८.५६	५८.७५	६१.५४
५. सामाजिक	३४.३७	४४.८७	३९.०३	४५.५९
६. स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण	४४.७०	५६.३५	६०.४६	७४.७६

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

माथिको तालिका अनुसार सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीको उपलब्धि संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीको उपलब्धि भन्दा कमजोर रहेको देखिन्छ । यो स्थिति कक्षा नौमा पनि भएको र एस.एल.सी.मा कायमै रहेको पाइयो । सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा नौको प्रयोगात्मक परीक्षा बाहेक सैद्धान्तिक मूल्याङ्कनको

मात्र उपलब्धि र संस्थागत विद्यालयको सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक दुवै मूल्याङ्कनको उपलब्धि रहेकोले यसमा तलमाथि पर्नु केहि मात्रामा स्वभाविक पनि हो ।

यस तालिकामा देखिए अनुसार सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीको कक्षा नौमा गणित विषयमा सबैभन्दा कम १७.४५ औसत उपलब्धि प्राप्त छ । तिनै विद्यार्थीको एस.एल.सी. परीक्षामा त्यही विषयमा १६.९० मात्र उपलब्धि प्राप्त गरेको देखिन्छ । जसले पाठ्यपुस्तक केन्द्रित शिक्षण गरेको, फरक वातावरणमा परीक्षा सञ्चालन भएको, प्रश्नको स्तरीयताले प्रश्न बुझ्न समस्या परेका कारणले पनि यसो भएको हो भन्न सकिन्छ । यस सामुदायिक र संस्थागत माध्यमिक विद्यालयका विद्यार्थीको अनिवार्य विषयको उपलब्धि विवरण अनुसूचि ७ र ८ मा राखिएको छ ।

माथिको तालिकालाई तालिका २.४ मा उल्लेख गरिएको शिक्षा विभागले २०६८/०६९ मा प्रकाशित कक्षा १० को राष्ट्रिय उपलब्धि विवरणसँग तुलना गर्दा सामुदायिक विद्यालयको विद्यार्थीको उपलब्धि गणित विषयमा अझ कम देखिन्छ भने अन्य अनिवार्य विषयमा बढेको पाइयो । शिक्षा विभागले उक्त अध्ययन २०६७ सालको परीक्षामा सामेल विद्यार्थीमा गरेको थियो । यसबाट स्पष्ट हुन्छ कि सामुदायिक विद्यालयको माध्यमिक तहको उपलब्धि सुधारोन्मुख छ । विद्यार्थीको रुचि र अभ्यासको कमी हुँदा गणित विषयको उपलब्धि खस्कन पुगेको हो भन्न पनि सकिन्छ ।

४.३ सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका माध्यमिक तहका विद्यार्थीको उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने विद्यालयीय तत्वहरू

यस अध्ययनको उद्देश्य अनुरूप नमुना छनोटमा परेका विद्यालयमा गरिएको स्थलगत अध्ययन, सूचनादातासँगको अन्तर्वार्ता, डाइरी नोट एवं विभिन्न माध्यमबाट अध्ययन गरी सूचना सङ्कलन गरिएको थियो । प्राप्त सूचनाहरू अनुसार माध्यमिक तहको विद्यार्थीको उपलब्धिमा प्रभाव पार्न सक्ने विद्यालयीय तत्वहरू निम्न अनुसार संगठित गरि विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छः

४.३.१ विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार

अनुसन्धानका क्रममा अनुसन्धानकर्ता आफैँ स्थलगत अध्ययनमा संलग्न भएको र विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, अभिभावक एवं विद्यार्थी र अन्य व्यक्तित्वबाट पाएको जानकारी अनुसार सामुदायिक विद्यालयतर्फ श्री भगवती माध्यमिक विद्यालयमा विद्यार्थीको उपलब्धिमा विद्यालयको भौतिक पूर्वाधारले पनि प्रभाव पारेको पाइयो । जहाँ शौचालयको पुननिर्माण नहुँदा छात्राहरूको अनियमित उपस्थिति हुने गरेको छ । विद्यालयका प्र.अ. लाई विद्यार्थीको उपलब्धिमा के कस्ता विद्यालयीय समस्या पाउनु भएको छ भनि सोधिएको प्रश्नमा उहाँले विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार कमजोर भएकाले पनि विद्यार्थीलाई थोरै समस्या आइरहेको बताउनु भयो । त्यस्तै त्यस विद्यालयकी पूर्व विद्यार्थी श्री पुष्पा अधिकारीले बताए अनुसार पनि

आफू पढ्दा पनि नाम मात्रको छात्रा शौचालय भएकाले आफू जस्तै निकै केटी साथीहरु नियमित विद्यालय आउन नसकेको र वर्तमान अवस्थामा पनि यस विद्यालयमा शौचालय जीर्ण अवस्था रहेकोले समस्या जस्तातस्तै छ । यहाँका अभिभावकहरु सचेत नभएकाले विद्यालयको भवन भर्खरै जिर्णोद्वार गरे पनि शौचालयको निर्माण गर्न नसकेको पाइयो । यसले गर्दा विशेषगरी छात्राहरु नियमित विद्यालय आउने अधिकारबाट बञ्चित रहेको पाइयो । खानेपानीको भने राम्रै व्यवस्था रहेको पाइयो । पढाइ सञ्चालन गरिने सम्पूर्ण कोठाहरु सामान्य रहेका छन् । जहाँ भ्याल, ढोका, प्रकाशको राम्रो व्यवस्था छ । विज्ञान प्रयोगशालाको व्यवस्था भएपनि प्रयोगहिन अवस्थामा रहेको छ । खेलमैदानको अवस्था राम्रै रहेको छ । पुस्तकालयको व्यवस्था छैन ।

आदर्श उच्च मा.वि. मा भने भौतिक पूर्वाधार पूर्ण रुपमा व्यवस्था गरेकै कारण जिल्लाकै नमुना सामुदायिक विद्यालय बनेको पाइयो । यस विद्यालयमा प्र.अ. को जानकारी अनुसार कक्षा ६, ८ र ९ मा विद्यार्थीको चाप बढ्दै गएकोले सेक्सन ब्रेक गरी पढाउने व्यवस्था सुरु गरिएको पाइयो । विद्यार्थीलाई आवश्यकता अनुसार प्रयोगशाला, पुस्तकालय, खेलमैदान, शौचाय (छात्रछात्रा अलग-अलग) आदिको राम्रो व्यवस्था भएको पाइयो । जुन विद्यालय इलाम नगरपालिका भित्र सञ्चालित छ ।

संस्थागत विद्यालयतर्फ माउण्ट मेची माध्यमिक विद्यालयले विद्यालय सञ्चालनका लागि विद्यालय रहेको जग्गा लिजमा लिएको र सिमित भौतिक पूर्वाधारलाई सुधार गरी सञ्चालन गर्दै गरेको जानकारी शिक्षक पंकज भट्टराइले प्रदान गर्नु भएको छ । उहाँका अनुसार खानेपानीको राम्रो व्यवस्था रहेको छ । सिमित क्षेत्रका कारण खेलमैदानको राम्रो व्यवस्था रहेको छ । सिमित क्षेत्रका कारण खेलमैदानको राम्रो व्यवस्था गर्न सकिएको छैन । पुस्तकालयको व्यवस्था छ । प्रयोगशाला छ तर विज्ञान प्रयोगशालामा विद्यार्थी सबै जना लगेर प्रयोग गराउन सकिने अवस्था भने छैन । विज्ञानका कतिपय प्रयोगहरु नगराउने र सम्भव हुने प्रयोगहरु कक्षामा नै गराउने गरेको जानकारी विद्यालयका प्र.अ.ले दिनु भएको थियो । साथै उहाँका अनुसार कम्प्युटरको प्रयोगात्मक कार्य भने पालो मिलाएर गराउने गरेको छ ।

संस्थागत तर्फ कै ज्योतिसदन विद्यालयमा नेपाली, अंग्रेजी दुवै माध्यममा पढाइ हुने हुँदा केही विद्यार्थीको चाप बढ्दै गएको पाइयो । विगतका तुलनामा गत वर्षदेखि कक्षा नौमा ग्रामीण क्षेत्रबाट भर्ना हुन आउने विद्यार्थीको संख्या वृद्धि भइरहेको जानकारी स्थानीय अभिभावक एवं प्र.अ. बाट पाइयो । यस विद्यालयमा भौतिक पूर्वाधारको अवस्था हेर्दा भवनहरु एकतृत रहेका, छात्रछात्राका लागि शौचालय निर्माणाधिन अवस्थामा रहेको छ । खानेपानीको व्यवस्था राम्रो गरिएको छ । कक्षाकोठाको आकार केहि सानो भएको र भवनके संख्या बढउाने पनि जग्गा नभएकाले अहिले भर्ना हुन आउने धेरै विद्यार्थीलाई विद्यालयमा भर्ना गर्न नसकीएको भन्ने जानकारी पनि प्र.अ. गणेश प्र. खतिवडाबाट प्राप्त भयो । पुस्तकालय र प्रयोगशालाको व्यवस्था रहेको छ । प्रयोगशालामा दुवै विद्यालयमा उस्तै समस्या छ । यसरी सामुदायिक विद्यालयतर्फ भगवती मा.वि.को कमजोर भौतिक पूर्वाधारले गर्दा विद्यार्थीमा अनियमितता संख्या बढ्दै

जाँदा विद्यार्थीमा गठित, विज्ञान, अंग्रेजी विषयमा समस्या आउने गर्दछ । भने आदर्श उच्च मा.वि.मा भौतिक पूर्वाधारले उपलब्धिमा समस्या नल्याएको पाइयो । संस्थागत माध्यमिक विद्यालयमा भने ज्योति सदनमा पढ्न आउने विद्यार्थी धेरै भर्ना गर्न नसक्दा जतिसक्दो बढी गराउने गर्दा प्रयोगात्मक कक्षा सञ्चालनमा समस्या पर्ने गरेको पाइयो । प्रयोगात्मक कक्षामा पालो-पालो गर्नुपर्दा समयको अभावमा सबै विषयवस्तु सिकाउन नसक्दा विद्यार्थीलाई परीक्षामा समस्या पर्ने गरेको छ । जसले उपलब्धि स्वतः प्रभावित हुने देखिन्छ ।

४.३.२ शिक्षणसँग सम्बन्धित तत्व

अनुसन्धानका क्रममा सामुदायिक विद्यालयका प्र.अ. बाट प्राप्त जानकारी अनुसार दुवै विद्यालयमा शिक्षणमा व्याख्यान विधि नै बढी प्रयोग हुने गरेका पाइयो । कतिपय विषयवस्तु विद्यार्थीलाई शिक्षकले नै बुझाउन गाह्रो पर्ने गरेको पाइयो । उहाँहरूले भन्नु भए अनुसार अहिले चलन चल्तीमा समावेशीकरण, सशक्तीकरण, संघीयता आदि । यस्ता विषयका बारेमा शिक्षकहरूलाई छुट्टै तालिम वा सहजीकरण गरिनुपर्ने आवश्यकता छ भन्ने प्र.अ. ले बताउनु भएको छ । विद्यालयमा शिक्षक शिक्षणप्रति उत्तरदायि नहुँदा र विद्यार्थीको रुचि अनुरूप विषयवस्तु नहुँदा शिक्षण प्रभावकारी नबन्ने गरेको अवस्था रहेको बारेमा पनि प्र.अ. हरूले जानकारी दिनु भएको थियो ।

विद्यालयका शिक्षक र विद्यार्थीबाट पाएको जानकारी अनुसार विद्यालयमा समयमा नै पाठ्यपुस्तक, शिक्षकनिर्देशिका एवं पाठ्यक्रम नपुग्दा पढाइ सुरु गर्नुपर्ने सुरुको चार पाँच महिना पढाउने नपाउने तथा पढ्न नपाउने गरेको अवस्था छ । जसले समयमा विषयवस्तु पढाउन नसक्दा विद्यार्थीलाई समस्या पर्ने गरेको छ । प्रयोगात्मक विषय विज्ञान विषयको सबै प्रयोग गरेर विद्यार्थीलाई सिकाउन समस्या पर्ने गरेको कारण प्रयोग नगरी सैद्धान्तिक ज्ञान मात्र दिने गरेको अवस्था पाइयो ।

उता संस्थागत विद्यालयमा पनि शिक्षणमा व्याख्यान विधि बढी गर्ने गरेको पाइयो । माउण्ट मेची र ज्योति सदन दुवै विद्यालयका शिक्षकका अनुसार माध्यमिक तहको हालै नयाँ पाठ्यक्रम आए पनि समयमा पाठ्यपुस्तक नपाउने समस्या रहेको छ । विद्यार्थीलाई विषयवस्तु सिकाइ सक्न थप कोचिङ्ग कक्षाको व्यवस्था गर्नुपरेको अवस्था छ । शिक्षकहरू आफ्नो उत्तरदायित्व प्रति कटिबद्ध भएकाले विषयवस्तु सिकाएर सक्ने गरेको प्र.अ.ले जानकारी दिनुभएको छ । दुवै विद्यालयमा समय समयमा दण्डको प्रयोग हुने गरेको तर दण्डले अहिलेसम्म नकारात्मक असर नगरेको विद्यार्थीलाई सिकाइप्रति अभिप्रेरित नै गर्दै आएको जानकारी ज्योतिसदनका अभिभावक मिना मास्के तथा प्र.अ.ले बताउनु भएको थियो ।

यसरी सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको माध्यमिक तहको उपलब्धि सम्बन्धि विद्यालयीय तत्व अर्न्तगत शिक्षण प्रक्रियालाई पनि लिन सकिन्छ । माथि उल्लेखित सामुदायिक विद्यालयको शिक्षण व्यवस्था खासै राम्रो भन्न सक्ने अवस्था भेटिन्न । विद्यालयमा समयमा पाठ्यपुस्तक आइनपुग्दान

शिक्षकले पाठ्यक्रमको खोजी गरी पढाउनु पर्नेमा पाठ्यपुस्तक नै कुरेर बसी विद्यार्थीलाई पाठ्यवस्तु पढाइ नसक्दा नपढेको पाठ्यवस्तुबाट सोधिएका प्रश्नहरूमा विद्यार्थीलाई समस सिर्जना हुने गर्दछ । उता शिक्षक केन्द्रित विधिमात्र प्रयोग गर्दा विद्यार्थीले सबै विषयवस्तु ग्रहण गर्न सक्दछन् भन्ने हुँदैन । त्यसले पनि विद्यार्थीलाई परीक्षामा सम्भरेर लेख्न गाह्रो पर्न सक्ने देखिन्छ । यसतर्फ शिक्षक आफू उत्तरदायि भई समयमै विचार गरी हरसम्भव विद्यार्थी सक्रिय बनाइ पढाउनु आवश्यक हुन्छ । भने विद्यार्थीहरूसँग व्यवहारगत समानता पनि कायम गरिनु पर्दछ । संस्थागत विद्यालयमा पनि पाठ्यपुस्तक उपलब्धताको समस्या रहेपनि कोचिङ् कक्षा सञ्चालन गर्नु र विषयवस्तु सिकाइ सक्नु शिक्षणको एक सकारात्मक पक्ष हो । जसले विद्यार्थीको उपलब्धि बढाउन मद्दत गर्दछ ।

संस्थागत विद्यालयमा प्रयोग गरिने सकारात्मक दण्डले पनि उपलब्धि संस्थागत विद्यालयमा प्रयोग गरिने सकारात्मक दण्डले पनि उपलब्धिमा सुधार हुने गर्दछ । तर सामुदायिक दुवै विद्यालयमा दण्ड प्रयोगको अवस्था रहेको जानकारी पाइएन । जसले सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीमा अनुशासन कायम गराउन र कमजोरी सुधार गर्न अन्य सकारात्मक कार्य गर्ने गरेको देखिन्छ ।

४.३.३ मूल्याङ्कन प्रक्रिया

विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापकै एक अभिन्न अङ्ग हो । जुन निरन्तर चलिरहन्छ, तर यस अनुसन्धानका क्रममा प्राप्त जानकारी अनुसार सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयतर्फ श्री भगवती मा.वि.मा माध्यमिक तहमा मूल्याङ्कनको एक मात्र साधन परीक्षालाई वार्षिक परीक्षाको रूपमा सञ्चालन गर्ने गरेको पाइयो । प्रत्येक विषयको पाठ्यपुस्तकमा एउटा पाठ सकिएपछि अभ्यासका लागि प्रशस्त प्रश्नहरू भएपनि शिक्षकले त्यस्ता अभ्यास गर्न प्रोत्साहन नगर्ने गरेको भनाई विद्यार्थीको पाइयो । विद्यार्थीले अभ्यास गरेर ल्याएको शिक्षकलाई परीक्षण गरी माग्दा पनि गणित बाहेक अरु विषयको परीक्षण नगरीदिने गर्दा आफूहरूलाई पनि अभ्यास गर्न मन नलाग्ने बताएका छन् । उता शिक्षकलाई र प्र.अ.लाई मूल्याङ्कनका विषयमा प्रश्न गर्दा पाठ पढाइ सक्न नै समस्या पर्ने हुँदा माध्यमिक तहमा एकै पटक वार्षिक परीक्षा गराइएको भन्ने जानकारी पाइयो । प्राथमिक तहका शिक्षक लक्ष्मी प्रसाद भट्टराईका अनुसार शिक्षाको नीति नै अब कुनै कक्षामा फेल पार्न नपाइने बन्थो किन परीक्षा गराएर विद्यालयको खर्च बढाउने ? भनेर एकै पटक वार्षिक परीक्षा गराएर प्रमाण-पत्र प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको हो गणितका शिक्षक मोहन प्रसाद शाहका अनुसार विद्यार्थीलाई परीक्षासँग डर हुने र माध्यमिक तहमा फेल भएर सरले गाली गर्ने डरले विगतमा लिने गरेको अर्धवार्षिक परीक्षामा धेरै विद्यार्थी अनुपस्थित रहने समस्या थियो । यो समस्या कक्षा १० मा बढी थियो । त्यसैले यस प्रक्रियालाई मिलाएर बरु विषयवस्तु सबै पढाइ सक्ने माध्यमिक तहमा वार्षिक परीक्षामात्र लिने गर्न थालियो ।

त्यस्तै आदर्श उच्च मा.वि. मा पनि माध्यमिक तहमा १०० पूर्णाङ्क कै वार्षिक परीक्षा लिने गरिएको पाइयो । विगतमा लिएको अर्धवार्षिक परीक्षाको प्रमाण-पत्र विद्यार्थीलाई दिन नसकिएको फेरी विद्यार्थीले

अर्धवार्षिक परीक्षामा ल्याएको अङ्कका आधारमा वार्षिक परीक्षामा कम मिहनत गरी कमजोर उपलब्धि प्राप्त गरेबाट यस व्यवस्था परिवर्तन गरी गणित, अंग्रेजी विषयमा समय-समयमा परीक्षण गरेपनि अरु विषयमा वार्षिक परीक्षामा नै मूल्याङ्कन गर्ने गरेको जानकारी प्रधानाध्यापक श्री धनराज राईले बताउनु भयो । साथै प्रयोगात्मक विषयका लागि कक्षा नौ मा कुनै व्यवस्था नगरी कक्षा १० मा मात्र अङ्क प्रदान गर्ने गरेको पनि उहाँले बताउनु भयो ।

संस्थागत विद्यालयतर्फ माउण्ट मेचीमा कक्षा नौ मा अर्धवार्षिक परीक्षा सञ्चालन गर्ने गरेको तर वार्षिक परीक्षामा अर्धवार्षिक परीक्षाको अङ्क भने नजोडिने गरेको जानकारी शिक्षक पंकज भट्टराईबाट जानकारी पाएँ । वार्षिक परीक्षा १०० पूर्णाङ्कै गराउने, प्रयोगात्मक परीक्षा कक्षा ९ मा पनि गराउने गरेको पाइयो । विद्यार्थीलाई अर्धवार्षिक परीक्षाको पनि प्रमाण-पत्र प्रदान गरिने र पालो पालो सबै विषयको साप्ताहिक परीक्षा सञ्चालन गरी विद्यार्थीलाई पृष्ठपोषण दिने गरेको जानकारी प्र.अ.ले दिनुभयो । कक्षा १० लाई विद्यालयले सेन्ट अप अगाडी एक पटक परीक्षा लिने र सेन्ट अप तथा एस.एल.सी.को लागि विशेष जोड दिएर प्रश्नपत्र बनाएर प्रशस्त अभ्यास गराउने गरेको जानकारी पनि प्र.अ.ले दिनु भएको छ । पूर्व विद्यार्थी विज्ञान गौतमका अनुसार माउण्ट मेचीमा एस.एल.सी. परीक्षाको लागि कक्षा नौ बाट नै कडा मिहनत गर्न लगाउने र लगातार पृष्ठपोषण शिक्षकहरूबाट पाउने गरेको पाइयो ।

अर्को विद्यालय ज्योति सदनमा पनि निरन्तर मूल्याङ्कन कार्य हुने गरेको पाइयो । पूर्व विद्यार्थी दिपेश लामिछानेका अनुसार यस विद्यालयमा कक्षा नौमा त्रैमासिक, अर्धवार्षिक र वार्षिक परीक्षा हुने र सबै परीक्षाको प्रमाणपत्र पाइने गरेको छ । कक्षा १० मा सेन्ट अप भन अगाडी एक पटक परीक्षा लिइने र त्यसै परीक्षाको आधारमा कमजोरी थाहा पाएर शिक्षकले सुधारका लागि अभ्यास गराउँदै सेन्ट अप र एस.एल.सी.को तयारी गराउने गरेको छ । प्रधानाध्यापक गणेश प्र. खतिवडाका अनुसार विद्यार्थी मूल्याङ्कन निरन्तर गरिने भएकैले एस.एल.सी. तयारी गराउन सजिलो हुन्छ । एस.एल.सी.का लागि प्रशस्त मात्रामा अभ्यास, कोचिङ्ग कक्षा एवं टियुसन पनि विद्यालयमा नै सञ्चालन गरी आफ्ना विद्यालयका विद्यार्थीलाई मात्र एस.एल.सी.तयारीमा ध्यान पुऱ्याउने गरेको जानकारी पनि उहाँबाट पाइयो ।

यसरी हेर्दा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा एउटै पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन प्रक्रियामा उल्लेखिय रुपमा भिन्न देखिन्छ । मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई निरन्तर रुपमा सञ्चालन गरीनु पर्दछ । सामुदायिक विद्यालयमा यस कुरामा ध्यान नदिइएको पाइन्छ । प्र.अ.हरूले बताए अनुसार नै शिक्षकहरू आफ्नो कार्यप्रति कम उत्तरदायि हुँदा यो स्थिति आउन पुगेको हो र सरकारको स्पष्ट शैक्षिक नीति नहुँदा पढाइप्रति विद्यार्थीको रुचि घटेकैले निरन्तर मूल्याङ्कन गर्दा पनि विद्यार्थी विद्यालयमा उपस्थित हुने क्रम घटेपछि यो प्रक्रिया हटाएको हो । यसबाट स्पष्ट हुन्छ कि ग्रामीण भेगका, कृषक, मजदुरका छोराछोरीलाई परीक्षा हुँदा कमजोर थाहा भएर शिक्षकले कराउले डर पनि हुने हुँदा परीक्षा लिँदा पनि

विद्यालय नआउने गर्छन् । जसले गर्दा त्यसदिन पढाइ भएका अन्य विषयको पढाइ छुट्न गई उसको उपलब्धि नै प्रभावित बन्छ । उता निरन्तर मुल्याङ्कन नगर्दा विद्यार्थीको कमजोरी थाहा पाउन गाह्रो हुने हुँदा विद्यार्थीलाई सुधारका लागि पृष्ठपोषण दिन पाइदैन । फलस्वरूप उपलब्धिमा वृद्धि गराउन गाह्रो पर्ने गरेको देखिन्छ ।

संस्थागत विद्यालयमा गरिने निरन्तर मूल्याङ्कन र पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने कार्य निरन्तर हुँदा नै यस्ता विद्यालयका विद्यार्थीको उपलब्धि उच्च देखिन्छ ।

४.३.४ शिक्षक व्यवस्थापन

शिक्षा ऐन २०२८ को दफा (११) मा उल्लेख भए अनुसार “नेपाल सरकारको नीति अनुरूप जिल्लाभित्रका सामुदायिक विद्यालयमा प्राथमिक विद्यालयलाई विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा र निम्न-माध्यमिक तथा माध्यमिक विद्यालयलाई विद्यार्थी सङ्ख्या र विषयगत आधारमा उपलब्ध दरबन्दी वितरण र मिलान गर्ने ।” व्यवस्था गरिएको छ भने संस्थागत विद्यालयमा शिक्षकको दरबन्दी सिर्जना, आपूर्ति लगायत व्यवस्थापनका यी सम्पूर्ण पक्षमा विद्यालय तहमा नै निर्णय हुने गरेको छ ।

यस अनुसन्धानका क्रममा नमुना छनोटमा परेका चारवटा विद्यालयमा पनि दुईवटा सामुदायिक विद्यालयमा नेपाल सरकारले प्रदान गर्ने दरबन्दीमा केन्द्रित छन् । यसमा पनि श्री भगवती माध्यमिक विद्यालय प्रस्तावित माध्यमिक विद्यालय भएकाले माध्यमिक तहमा मात्र दुई वटा शिक्षकको दरबन्दी रहेको छ । जसले गर्दा विद्यालय सञ्चालनमा ठूलो समस्या आएको जानकारी विद्यालयका निमित्त प्रधानाध्यापक श्री जनकलाल सापकोटाले बताउनु भएको छ ।

उहाँका अनुसार माध्यमिक तह सञ्चालनका लागि प्राथमिक र निम्न माध्यमिक तहका शिक्षकलाई थप पारिश्रमिकको व्यवस्था मिलाएर दुःखले मिलाइएको छ । विद्यालयको आर्थिक पक्ष पनि कमजोर भएकाले अन्य नयाँ विषयलाई माध्यमिक तहमा अध्ययन गर्ने व्यवस्था मिलाउन, शिक्षक व्यवस्थापनमा समस्या रहेको छ । जसले गर्दा कक्षा ८ मा उच्च अङ्क ल्याएर पास गर्ने विद्यार्थीहरु अधिकांश राम्रो विषय छनोट गरी पढ्न शहरी क्षेत्रतर्फ स्थानान्तरण हुने क्रम बढेको छ । फलस्वरूप माध्यमिक तहमा औसत क्षमताका मात्र विद्यार्थी रहँदा उपलब्धि राम्रो आउन नसकेको भन्ने जानकारी पाइयो ।

सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा पनि आदर्श उच्च मा.वि. जिल्लाकै एक नमुना सामुदायिक विद्यालय भएको र यहाँ ८०% शिक्षक वि.एड. गरेका रहनु भएको पाइयो । जहाँ सम्पूर्ण विषयको विषयगत शिक्षकको दरबन्दी र शिक्षकको व्यवस्था छ । यस विद्यालयमा भने शिक्षक व्यवस्थापनमा समस्या नरहेको पाइयो । विद्यार्थीको विविधता र भिन्न रुचिका कारण शिक्षण प्रभावित हुने गरेको पाइयो ।

संस्थागत माध्यमिक दुवै विद्यालयले आंशिक र पूर्णकालिन गरी सम्पूर्ण विषयका विषयगत शिक्षकको व्यवस्था गरेको पाइयो । सम्पूर्ण शिक्षकहरु योग्य नै रहेको पाइयो । शिक्षक नियुक्तमा विद्यालयको अधिकार रहने भएकाले आवश्यकता अनुसार शिक्षकलाई विद्यालयले योग्यताका आधारमा नियुक्त गर्ने गरेको पाइयो । विद्यालयका शिक्षकहरुको नाम र योग्यता अनुसूचि ११ मा राखिएको छ ।

यस अनुसन्धानमा पाए अनुसार सामुदायिक विद्यालयतर्फ श्री भगवती मा.वि. प्रस्तावित माध्यमिक विद्यालय रहेको छ । विगत २० वर्षबाट माध्यमिक विद्यालयको रुपमा संचालित यस विद्यालयलाई आजसम्म पनि नेपाल सरकारले स्वीकृति प्रदान गर्न नसक्दा शिक्षक व्यवस्थापन गर्ने पक्षमा समस्या रहेकै कारण माध्यमिक तहमा कक्षा सञ्चालन समयमा गर्न नसक्दा उपलब्धि कमजोर रहने गरेको पाइयो ।

४.३.५ विद्यालयमा अभिभावकको सहभागिता

विद्यालय समुदायको अभिन्न अङ्ग हो । विद्यालयमा विद्यार्थीको उपलब्धि उच्च ल्याउन विद्यालय समुदाय वा अभिभावकसँग राम्रो सम्बन्ध कायम गर्न सक्नुपर्दछ । विशेष गरी विद्यालय, विद्यार्थी र उपलब्धिलाई बल प्रदान गर्न सकीन्छ । यसर्थ विद्यालय, विद्यार्थी र अभिभावक अभिन्न अङ्गको रुपमा सहसम्बन्ध कायम गर्दै अगाडी बढ्नु पर्दछ ।

यस अनुसन्धामा छनोटमा परेका सामुदायिक विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरुले जानकारी दिए अनुसार अभिभावकहरु अधिकांश कृषक र मजदुर भएकाले र बालबालिकाको पढाइप्रति आफ्नो जिम्मेवारी बोध नभएका कारण विद्यालयमा अभिभावकहरुको उपस्थिति न्यून रहने गरेको छ । अभिभावकलाई पत्र पठाएर उपस्थितिका लागि पटक-पटक अनुरोध गर्दा पनि एक तिहाई अभिभावकको उपस्थिति नहुने गरेको छ । जसले गर्दा बालबालिकाको उपलब्धि र कमजोरी बारेमा अभिभावकलाई जानकारी नहुने गरेको छ । फलत अधिकांश विद्यार्थीले विद्यालय भन्दा बाहिरको समयमा पढाइको लागि समय दिन सक्ने अवस्था छैन । अभिभावकहरु सक्षम, सचेत नहुँदा पनि विद्यार्थीलाई यस्तो समस्या देखिएको पाइयो ।

संस्थागत विद्यालयका प्रधानाध्यापकले बताउनु भए अनुसार अभिभावकको उपस्थिति विद्यालयमा अनिवार्य गरिएको छ । विद्यार्थीको शुल्क तिर्न अनिवार्य रुपमा अभिभावक नै आउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै शैक्षिक पात्रोमा नै अभिभावक भेला गर्ने दिन सुनिश्चित गरिएको र त्यस समयमा पनि विद्यालयले पत्र पठाएर उपस्थितिका लागि अनुरोध गर्ने गरेको पाइयो । जुन समयमा अभिभावकहरु उपस्थित हुने गरेका र सम्पूर्ण विद्यार्थीको उपलब्धिका बारेमा जानकारी गराइने गरेको पाइयो । यि विद्यालयका अभिभावक पनि सामुदायिक विद्यालयका अभिभावक भन्दा बढी सचेत र जिम्मेवार रहेको पाइयो । जहाँ अधिकांश अभिभावकहरु कर्मचारी, उद्योगी रहेका छन् ।

यसर्थ यस अध्ययनमा प्राप्त भए अनुसार सामुदायिक विद्यालयका अभिभावकहरूमा चेतनाको कमी भएकै कारण आफ्ना बालबालिकाको पढाइ प्रति कम उत्तरदायी रहेकाले उपलब्धि कमजोर बन्न गएको छ । बालबालिकालाई अध्ययनका लागि प्रोत्साहन प्रदान गर्न नसक्दा र घरमा समय दिन नसक्दा साथै, उनीहरूको कमी कमजोरी अभिभावकलाई थाहा नहुँदा सुधार गर्ने अवसर नपाएर बालबालिका पनि पढाइ भन्दा काममा बढी व्यस्त बन्ने गरेको पाइयो । जसले उच्च तहमा उपलब्धि कम भएको पाइयो ।

यस सन्दर्भमा अभिभावकहरूलाई तपाईंहरू विद्यालयमा सरमय-समयमा जाने गर्नुहुन्छ भनि गरिएको प्रश्नमा सामुदायिक विद्यालयका २ जना अभिभावकहरूले वर्षमा एक दुई पटक जाने गरेको र अन्यले आफूलाई फुर्सद नहुने हुँदा नजाने गरेको बताउनु भएको थियो भने संस्थागत विद्यालयका अभिभावकले आफूहरू मध्ये कोही न कोही बच्चाको लागि महिनामा एक दुई पटक जाने गरेको र प्र.अ. एवं शिक्षकसँग बच्चाको पढाइ साथै अन्य समस्याहरूबारे जानकारी लिने गरेको बताउनु भएको थियो ।

उता संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको अधिकांशको काम नै पढ्ने मात्र रहेको छ भने अभिभावकहरू सचेत भएकै कारण उनीहरू सक्षम छन् । निरन्तर अभिभावकले विद्यार्थीको उपलब्धिका लागि विद्यालयमा चासो दिँदा उनीहरूको सुधार गर्नुपर्ने पक्षबारे अभिभावक सचेत बनी सोही अनुसार मार्गनिर्देश गर्ने गरेको अवस्था छ । जसले बालबालिकालाई कमजोरी सुधार गर्न सजिलो पर्दछ ।

यसरी संस्थागत विद्यालयमा देखिएको सकारात्मक पक्षहरूलाई सामुदायिक विद्यालयले पनि शिरोधार्य गर्न सक्ने हो भने माध्यमिक तहको उपलब्धि वृद्धि गराउन मद्दत गर्दछ । अन्यथा अभिभावक सचेत र जागरुक नभए सम्म सामुदायिक विद्यालयमा उपलब्धिको उच्च आशा राख्नु आशामा नै सिमित रहन पुग्दछ ।

यि तत्वका अलावा पनि विद्यार्थीको उपलब्धिमा ह्रास ल्याउने अन्य तत्वहरू निम्नअनुसार हुन सक्ने कुरा पनि सुचनादाताबाट प्राप्त भएको थियो :

- पाठ्यपुस्तक समयमा उपलब्ध नहुनु,
- फरक-फरक समुदायका विद्यार्थीलाई समायोजन गरी शिक्षण गर्न गाह्रो हुनु,
- शिक्षकले विद्यार्थीको रुचि, क्षमता पहिचान गर्न नसक्नु,
- मूल्याङ्कनलाई शिक्षणको अभिन्न अङ्गको रूपमा विकास गर्न नसक्नु,
- विद्यालयमा पाठ्यक्रम एवं शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग नहुनु,
- एस.एल.सी. परीक्षा त्रासपूर्ण नयाँ वातावरणमा सञ्चालन हुनु,
- राजनीतिक एवं नीतिगत अस्थिरता
- बन्द, हडताल

- अतिरिक्त क्रियाकलाप
- विद्यालयको आर्थिक पक्ष

४.४ सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको माध्यमिक तहका विद्यार्थीको उपलब्धि बढाउने उपायहरु

शिक्षा क्षेत्र एक पूर्णरूपमा व्यवहारिक पक्ष हो । यो सिक्ने र सिकाउने प्रक्रिया पनि हो । विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिले कुनै एक शैक्षिक वर्षमा कुनै निश्चित विषय क्षेत्रमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको ज्ञान, सीप र दक्षतालाई जनाउँछ । विद्यालयमा शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा सँधैँ एउटै अवस्था, परिस्थिति वा वातावरण रहन सक्दैन । जसले विद्यार्थी, विद्यालय र शिक्षक एवं सम्पूर्ण शैक्षिक पक्ष प्रभावित बन्दछ । यसरी विभिन्न समयमा विद्यालयमा शैक्षिक गुणस्तर कायम गरी शिक्षालाई व्यवहारिक तथा फलदायी बनाउने शिलशिलामा विविध तत्वले प्रभाव पार्नु स्वभाविक हो । जसलाई सकारात्मक रूपमा लिइ उचित अवस्थालाई स्वीकार गर्दै र कमजोरी पक्षलाई सुधार गर्दै अगाडी बढ्नु पर्दछ ।

अनुसन्धानका क्रममा अध्ययन क्षेत्रमा रहेका सिकाइ उपलब्धिलाई प्रभाव पर्ने विभिन्न विद्यालयीय तत्वको बारेमा पहिचान गरिएको थियो । ति तत्वहरु विद्यालय वा शैक्षिक कार्यक्रमका अत्यन्त महत्वपूर्ण तत्वहरु हुन् । उपलब्धिमा सुधार ल्याउन तिनै तत्वमा रहेका कमजोरीलाई सुधार गर्दै राम्रा पक्षलाई अभैँ व्यवस्थित र दिर्घकालीन रूप दिन सके माध्यमिक तहको उपलब्धिलाई सुधार गर्न सकीन्छ । तसर्थ माध्यमिक तहको उपलब्धि सुधार गर्न के गर्न सकीन्छ भनि अनुसन्धानका क्रममा विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी लगायतका व्यक्तिसँगको जानकारी र अनुसन्धानकर्ताको अनुभवका आधारबाट प्राप्त तथ्यलाई निम्न अनुसार उल्लेख गरिएको छः

१) सामुदायिक विद्यालयले उपलब्धि बढाउन अपनाउनु पर्ने उपायहरु

- क) विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार विकास गरी छात्राका लागि अनुकूल वातावरण तयार गरी विद्यार्थी नियमिततामा ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने
- ख) विद्यालयका लागि आवश्यक पर्ने पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका, पाठ्यपुस्तक लगायतका शैक्षिक सामग्री समय मै व्यवस्था मिलाउन जिम्मेवार पक्षलाई क्रियाशिल बनाउने,
- ग) प्रस्तावित सामुदायिक विद्यालयलाई स्वीकृत गराउन हरसम्भव छिटो भन्दा छिटो प्रक्रिया पुऱ्याएर स्वीकृत गराई माध्यमिक तहमा विषयगत शिक्षक व्यवस्थापन गर्ने,
- घ) शिक्षकलाई शिक्षण पेशाप्रति उत्तरदायि बन्न र अपनत्वको भावना विकास गराउन आवश्यक कार्य गर्ने,
- ङ) प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन र सैद्धान्तिक मूल्याङ्कन बीच सन्तुलन कायम गराउन दुवैलाई नियन्त्रित रूपमा सञ्चालन गर्ने र सैद्धान्तिक प्रक्रियालाई निरन्तर मूल्याङ्कन गरी पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने प्रचलनको विकास गराउने,

- च) शिक्षण प्रक्रियामा परिवर्तन गरी विद्यार्थी सक्रिय प्रक्रिया अवलम्बन गर्नमा जोड दिने,
- छ) विद्यार्थीलाई एवं शिक्षक अनुशासित र नियमित बनाउन आचारसंहिता बनाइ लागु गराउने,
- ज) अभिभावकको विद्यालयमा सहभागिता बढाउन र विद्यार्थीको बारेमा जानकारी गराउन अभिभावकलाई सचेत र जागरुक बनाउने
- झ) सामुदायिक विद्यालयका तर्फबाट सरकारको राज्य कोषबाट तलब खाने सम्पूर्ण कर्मचारीका छोरीछोरीलाई सामुदायिक विद्यालयमा नै अध्ययन गराउनु पर्ने व्यवस्था कायम गर्न सम्बन्धित निकायमा दबाव सिर्जना गर्ने,
- ञ) माध्यमिक तहमा प्राविधिक विषय अध्यापन गराउने व्यवस्था मिलाउने,
- ट) विद्यार्थी कमजोर भएका विषयमा टियुसन, कोचिङ्ग कक्षा सञ्चालन गराउने,
- ठ) शिक्षकले अध्यापन गराउँदा पाठ्यपुस्तक केन्द्रित नभई पाठ्यक्रम र विशिष्टिकरण तालिकाको अध्ययन र प्रयोगमा जोड दिने ।

यसरी सामुदायिक विद्यालयले सकारात्मक पक्षलाई अझ बलियो बनाएर कमजोर पक्षलाई विद्यार्थी अनुकूल बनाउन सकेसम्मका प्रयास गरिनुपर्ने देखिन्छ । साथै यसका लागि शिक्षक पेशाप्रति इमान्दार, बफादार रहि कर्तव्य निष्ठ बन्नु अति आवश्यक छ ।

२) संस्थागत विद्यालयले उपलब्धि बढाउन अपनाउनु पर्ने उपायहरु

- क) विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार विकास गरी विद्यार्थी संख्याका आधारमा कक्षाकोठाको आकार मिलाउने व्यवस्था गर्ने,
- ख) प्रयोगात्मक विषयमा प्रयोगात्मक कार्यलाई एकै पटक सञ्चालन गराउन प्रयोगशालाको आकार वृद्धि गराउन आवश्यक पहल कदमी चाल्ने,
- ग) विद्यालयमा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तकको यथासक्य चाडो उपलब्ध गराउन सम्बन्धित निकायमा पहल गर्ने,
- घ) विद्यालयमा अपनाएको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई निरन्तरता दिने र थप सुधार गर्न प्रयोगात्मक र सैद्धान्तिक परीक्षा बीच सन्तुलन कायम गराउने,
- ङ) विद्यार्थीलाई निरन्तर पृष्ठपोषण दिने कार्यलाई निरन्तरता दिने,
- च) विद्यार्थीलाई दण्डको प्रयोग गर्नुभन्दा अन्य सुधार गराउने सकारात्मक कार्यको प्रयोगलाई बढाउने ।
- छ) विद्यालयमा अभिभावकको सहभागिता, विद्यार्थी अनुशासन, शिक्षक-विद्यार्थी-अभिभावकको सम्बन्ध अझ बलियो बनाउन अझ बढी प्रोत्साहित कार्य गर्ने,
- ज) शिक्षकले पाठ्यक्रम प्रयोग गर्ने सीपलाई बढावा दिने

यसरी सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयले माध्यमिक तहको उपलब्धि विश्लेषण गरी उपलब्धिमा प्रभाव पर्ने पक्षको पहिचान गरी उल्लेखित उपायहरुलाई अपनाउन सके विद्यमान उपलब्धिमा सुधार गर्न

सकिने देखिन्छ । साथै दुवै किसिमका विद्यालयले विद्यालय सुधारका लागि योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने, शिक्षक नै पेशाप्रति बढी जवाफदेहि बन्ने हो भने उपलब्धिमा चाहे अनुसार सुधार गर्न अवश्य सकिन्छ । साथै विद्यालय शान्ति क्षेत्र घोषणा भइसकेकोले राजनीतिक लगायतका बाह्य हस्तक्षेप बन्द गरिनु पनि आवश्यक छ ।

परिच्छेद पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

यस अनुसन्धान 'सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूको उपलब्धिको अध्ययन' शीर्षकमा गरिएको थियो । यस अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्न इलाम जिल्लाका दुई वटा सामुदायिक र दुईवटा संस्थागत विद्यालयलाई समानसम्भावनायुक्त नमुना छनोट विधिद्वारा गोलाप्रथा गरी छनोट गरीएको थियो । अध्ययनको उद्देश्य अनुसार प्रत्येक विद्यालयमा अनुसन्धानकर्ता आफै गई विद्यार्थीको अभिलेख अध्ययन गरेर विद्यालयका प्र.अ. एवम् शिक्षक, अभिभावक, पूर्व विद्यार्थी लगायतका व्यक्तिसँग सम्पर्क गरी अन्तर्वार्ता, छलफल, टेलिफोन सम्पर्क गरी सुचना सङ्कलन गरीएको थियो । यस अनुसन्धानबाट प्राप्त भएका मुख्या तथ्यहरूलाई निम्न रूपमा सङ्गठन गरिएको छः

५.१ प्राप्ति

यस अनुसन्धानमा विभिन्न साधन स्रोतको प्रयोगबाट प्राप्त जानकारीको आधारमा निम्न तथ्यहरू प्राप्तिको रूपमा प्राप्त भएका थिएः

- सामुदायिक विद्यालयको कक्षा नौ को औसत उपलब्धि ३४.६० प्रतिशत भएको छ भने एस.एल.सी.मा ४२.५८ प्रतिशत औसत उपलब्धि प्राप्त भएको छ । यसरी उपलब्धि थोरै वृद्धि भएको देखीए पनि सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा नौमा प्रयोगात्मक परीक्षा नभएकोले प्रयोगात्मक परीक्षाको प्रभावले भन्न सकिन्छ ।
- संस्थागत माध्यमिक विद्यालयको कक्षा नौ को औसत उपलब्धि ५५.३० प्रतिशत र एस.एल.सी.मा ६२.१८ प्रतिशत प्राप्त भएको छ ।
- सामुदायिक विद्यालयको एस.एल.सी.को औसत उपलब्धि र संस्थागत विद्यालयको एस.एल.सी.को औसत उपलब्धि बीच उल्लेख्य (१९.६ प्रतिशत) भिन्नता रहेको छ ।
- सामुदायिक विद्यालयमा एस.एल.सी. परीक्षामा गणित विषयको औसत विषयगत उपलब्धि न्यूनतम उत्तिर्णाङ्क ३२ प्रतिशत भन्दा पनि कम १६.९० प्रतिशत मात्र प्राप्त गरेको पाइयो ।
- सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन एक अर्काका पूरक बन्न नसकेकाले आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनको प्राप्ताङ्कबीच सन्तुलन कायम हुनु नसकेको (जस्तै : प्रयोगात्मकमा लगभग १००% र सैद्धान्तिकमा ज्यादै न्यून प्राप्ताङ्क आउने गरेको) पाइयो । त्यस्तै प्रयोगात्मककै पनि अनिवार्य अंग्रेजीको प्रयोगात्मक प्राप्ताङ्क अन्य विषयको प्रयोगात्मक प्राप्ताङ्क भन्दा कम पाइयो । जसको कारण नियन्त्रित वातावरणमा परीक्षा सञ्चालन भएको र शिक्षकको पूर्वाग्रहबाट टाढा रहेकोले हो ।

- सामुदायिक विद्यालय मध्ये भगवती मा.वि. प्रस्तावित माध्यमिक विद्यालयका रूपमा मात्र सञ्चालित रहेको र शिक्षक व्यवस्थापनमा समस्या रहेको पाइयो ।
- श्री भगवती मा.वि.को भौतिक पूर्वाधारको अवस्था कमजोर पाइयो भने संस्थागत विद्यालयमा भौतिक पूर्वाधारको सिमितताले बढी विद्यार्थीलाई भर्ना लिन नसकेको अवस्था पाइयो ।
- सामुदायिक विद्यालय मध्ये आदर्श उच्च मा.वि.मा भौतिक पूर्वाधारको समस्या नरहेको र जिल्ला कै एक नमुना विद्यालय रहेको पाइयो ।
- सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थीको अनियमितता बढी रहेन गरेको पाइयो ।
- शिक्षण गर्ने पुरानै तरिका, शिक्षक केन्द्रित व्याख्यान विधिकै बढी प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो ।
- विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक समयमा उपलब्ध नहुने गरेकाले र विद्यालयमा पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग गर्ने प्रचलन नहुँदा समस्या परेको पाइयो ।
- सामुदायिक विद्यालयमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाउन नसेको पाइयो भने संस्थागत विद्यालयमा निरन्तर मूल्याङ्कनमा जोड दिएको पाइयो ।
- श्री भगवती मा.वि.मा माध्यमिक तहमा प्राविधि विषय र विषयगत शिक्षक व्यवस्थापन गर्न नसक्दा वर्षेनी जान्ने विद्यार्थी स्थानान्तरण भएर जाने प्रवृत्ति बढेको समस्या पाइयो ।
- संस्थागत विद्यालयको तुलनामा सामुदायिक विद्यालयमा अभिभावकहरुको सहभागिता र सक्रियता न्यून रहने गरेको पाइयो ।
- आदर्श उच्च मा.वि. बाहेक अरु विद्यालयले अपाङ्ग विद्यार्थीलाई अपाङ्ग मैत्री कक्षाकोठा, एवं शिक्षण प्रक्रियाको विकास मा विचार नपुऱ्याएको पाइयो ।
- सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थी मजदुर र कृषकका बालबालिका हुने र संस्थागतमा रोजगारवाला, कर्मचारी, सेना, प्रहरी, राजनीतिकर्मी, व्यापारीका बालबालिका अध्ययन गर्ने गरेको पाइयो । जसले विद्यालयमा विद्यार्थीको उपस्थितिलाई प्रभाव पार्ने गरेको पाइयो ।

५.२ निष्कर्ष

यस अध्ययनबाट प्राप्त गरेको विवरण अनुसार सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धि संस्थागत माध्यमिक विद्यालयको उपलब्धि भन्दा उल्लेख्य (१९.६ प्रतिशत) मात्रामा बढी पाइयो । सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा नौमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रिया नअपनाएको र प्रयोगात्मक विषयको प्रयोगात्मक परीक्षालाई समेत सञ्चालन नगरी वार्षिक परिक्षा मात्र सञ्चालन गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कन गरिएको पाइयो । साथै कक्षा दशमा समेत कुनै आन्तरिक मूल्याङ्कन लिने गरेको पाइएन । संस्थागत माध्यमिक विद्यालयमा भने कक्षा नौ र दशमा पनि निरन्तर मूल्याङ्कन एवं पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने गरेको पाइयो । सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीको उपलब्धि गणित, अंग्रेजी, विज्ञान विषयमा कमजोर पाइयो । संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थी सामाजिक र नेपाली विषयमा कमजोर रहेको पाइयो । सामुदायिक

विद्यालय तर्फ आदर्श उच्च मा.वि. जिल्ला कै नमुना विद्यालय रहेको, भौतिक पूर्वाधार, शिक्षक व्यवस्थापनमा समस्या नभएको तर भगवति मा.वि. प्रस्तावित मा.वि. भएकोले भौतिक पूर्वाधार साथै शिक्षक व्यवस्थापनमा समस्या रहेको पाइयो । जसको फलस्वरूप विद्यालय जाने विद्यार्थीको स्थानान्तरण बढी हुने गरेको पाइयो ।

सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थीको उपस्थितिमा अनियमितता बढी पाइयो जसले उपलब्धमा प्रभाव पार्ने गरेको समेत शिक्षकहरुबाट थाहा पाइयो । उता संस्थागत विद्यालयमा भने भौतिक पूर्वाधारको व्यवस्थापनमा समस्या रहेको पाइयो । यी विद्यालयमा शिक्षक व्यवस्थापनमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति एवं संस्थापक कै जिम्मेवारी रहेकोले योग्य विषय शिक्षक राख्ने गरेको र शिक्षक व्यवस्थापनमा समस्या नरहेको पाइयो । साथै संस्थागत विद्यालयमा विद्यार्थीको उपस्थिति नियमित रहने गरेको पाइयो ।

सामुदायिक विद्यालयमा संस्थागत विद्यालयको तुलनामा अभिभावकहरुको उपस्थिति न्यून हुने गरेको पाइयो । सामुदायिक विद्यालयका अधिकांश अभिभावकहरु मजदुर एवं कृषकहरु भएको र उनीहरुले आफ्ना बालबालिकाको पढाइप्रति कुनै ध्यान नपुऱ्याएको पाइयो । उता संस्थागत विद्यालयका अधिकांश अभिभावकहरु कर्मचारी वर्ग भएकाले सचेत, सक्रिय भएको र आफ्ना बालबालिकाको पढाइप्रति नियमित रूपमा जानकारी लिने गरेको पाइयो ।

सम्पूर्ण विद्यालयहरुमा मुख्य समस्याको रूपमा समयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराउन नसक्नु, पाठ्यक्रम र शिक्षक निर्देशिकाको न्यून प्रयोग रहनु पाइयो । जसले विद्यार्थीलाई पढाइ हुने पछिल्लो समयमा बढी विषयवस्तु सिकाइको बोझ पार्ने गरेको र उपलब्धि प्रभावित हुने गरेको पाइयो ।

यसर्थ सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीको उपलब्धि सुधार गर्न अभिभावकहरुलाई सचेत बनाउनु आवश्यक छ । जसले बालबालिकालाई विद्यालय बाहिर पनि पढ्ने वातावरण सिर्जना हुन सकोस् । विद्यालयमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापकै अभिन्न अङ्गको रूपमा विकास गराउनु आवश्यक देखिन्छ । साथै विद्यालयको स्वीकृति भौतिक पूर्वाधारको विकास, शिक्षक व्यवस्थापन गर्ने पक्षमा सम्बन्धित सबैको ध्यान जानुपर्ने देखिन्छ । शिक्षक, विद्यार्थी दुवैका लागि आचारसंहिता बनाइ कडाइका साथ लागू गर्नु पर्ने र अभिभावक सँगको सम्बन्ध सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

यस अनुसन्धानमा देखिएको सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको उपलब्धि भिन्नतालाई कम गराई सम्पूर्ण राष्ट्रको खेर गई रहेको लगानीलाई कम गराउन सबैभन्दा बढी सामुदायिक विद्यालय परिवार सक्रिय, जागरुक, क्रियाशिल बन्नु पर्ने देखिन्छ । निष्कर्षमा यो भन्न सकिन्छ की अभिभावकको धारणा र सोचाईमा परिवर्तनका साथै राज्यले सबैको लागि एकै किसिमको शिक्षाप्रणाली लागू गर्नुको साथै सामुदायिक विद्यालयमा पढाईको गुणस्तर उकास्ने नीति निर्माणको साथै कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.३ सुभावाव

अनुसन्धानमा विद्यालयका प्र.अ.हरुलाई मुख्य सुचनादाता मानी उहाँको सहयोगमा अन्य सुचनादाता सम्म पुगेर लिएको सुचना, शैक्षिक उपलब्धिाको अभिलेख अध्ययन, विभिन्न दस्तावेज अध्ययनबाट प्राप्त भएको प्राप्तिा आधारमा शैक्षिक उपलब्धिमा वृद्धि गर्न सकियोस् भन्ने उद्देश्यले निम्न सुभावाहरु प्रस्तुत गरिएको छः

- सामुदायिक विद्यालयमा शैक्षिक गुणस्तरीयता कायम गर्न स्पष्ट शैक्षिक नीति निर्माण एवं कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
- सामुदायिक विद्यालयमा अभिभावकको सहभागिता बढाउन अभिभावक सचेतना कार्यक्रम चलाउनु पर्ने ।
- विद्यालयमा नियमित उपस्थित हुने विद्यार्थीलाई पुरस्कार प्रदान गरी अनियमित हुनेलाई आकर्षण गराउने कार्यक्रम चलाउनु पर्ने वा अनियमित हुनेलाई दण्डको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- विद्यालयको भौतिक पुर्वाधार विकासको निश्चित मापदण्ड बनाइ कार्यान्वयन गरीनुपर्ने ।
- विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक वितरण गर्ने जिम्मा लिने निकायले समयमा नै पाठ्यपुस्तक पुर्‍याउनु पर्ने यसका लागि सम्बन्धित निकायले कडाइ गर्नुपर्ने ।
- पेशाप्रति उत्तरदायी नबन्ने, खेताला शिक्षकको काम गर्ने शिक्षकलाई कारवाहीको दायरामा ल्याउनु पर्ने ।
- विद्यालय शान्ति क्षेत्र घोषण भइसकेको अवस्थामा विद्यालयलाई राजनीतिक हस्तक्षेपबाट टाढा राख्नु पर्ने ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- अधिकारी, विष्णु (२०६९), *माध्यमिक शिक्षक दर्पण*, बागबजार, काठमाण्डौ : आशिष पुस्तक भण्डार ।
- इलामेली विद्यार्थी मञ्च (२०६७), *इलाम एक झलक*, अनामनगर, काठमाडौं : प्रगति प्रिन्टर्स ।
- कडायत, जिवनकुमार (२०६८), *एस.एल.सी. परीक्षाको नतिजामा प्रभाव पर्ने तत्वहरू, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग*, स्नातकोत्तर तहको शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर, काठमाडौं ।
- कोइराला, विद्यानाथ र अन्य (२०५७), *शैक्षिक व्यवस्थापन र संगठनात्मक व्यवहार*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- खनाल, पेशल (२०६६), *अनुसन्धान पद्धति*, कीर्तिपुर, काठमाडौं, सनलाइट पब्लिकेसन ।
- खनिया, सिर्जना (२०६७), *एस.एल.सी. परीक्षामा उच्च र न्यून परीक्षाफल भएका सामुदायिक विद्यालयको शैक्षणिक स्थिति र विद्यार्थीको सामाजिक आर्थिक अवस्था*, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग, स्नातकोत्तर तहको शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर, काठमाडौं ।
- गैरे, डम्बरबहादुर (२०६५), *सामुदायिक विद्यालयको एस.एल.सी. ल्यागत परीक्षा र एस.एल.सी. परीक्षाको उपलब्धिको अध्ययन*, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग, स्नातकोत्तर तहको शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर, काठमाडौं ।
- निउरे, ध्रुवप्रसाद (२०६८), *अनुसन्धान पद्धति*, कीर्तिपुर, काठमाडौं : क्वेस्ट पब्लिकेसन ।
- परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय (२०६९), *शैक्षिक तथ्याङ्क*, सानोठिमी, भक्तपुर : प.नि.का ।
- भुजेल, यामप्रसाद (२०६७), *सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा मूल्याङ्कन प्रक्रिया प्रयोगको अवस्था*, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग, स्नातकोत्तर तहको शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर, काठमाडौं ।
- माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (२०६४), *पाठ्यक्रम विकास केन्द्र*, सानोठिमी, भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप (२०६३), *पाठ्यक्रम विकास केन्द्र*, सानोठिमी, भक्तपुर: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर, रंजितकुमार, किरणराम (२०६६), *पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन*, बागबजार, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- शर्मा, गोपीनाथ (२०३७), *नेपालमा शिक्षाको इतिहास भाग १*, दिल्लीबजार, काठमाण्डौ : मकालु प्रकाशन गृह ।
- शर्मा, गोपीनाथ (२०६९), *नेपालमा शिक्षाको इतिहास भाग २*, दिल्लीबजार, काठमाण्डौ : मकालु प्रकाशन गृह ।
- शर्मा, चिरञ्जीवी र शर्मा निर्मला (२०६८), *शिक्षा आधारहरू*, काठमाडौं : एम.के पब्लिसर्स ।

शिक्षा ऐन (२०२८), एवं शिक्षा नियमावली (२०५९), एवं शिक्षक सेवा आयोग नियमावली (२०५७),
डिल्लीबजार, काठमाडौं, शहिष्णु प्रकाशन ।

शिक्षा विभाग (२०६८/०६९), अध्ययनहरुको प्रतिवेदन, नेपाली रुपान्तरण, सानोठिमी भक्तपुर : शिक्षा
विभाग ।

शिक्षा विभाग (२०११), कक्षा दशको राष्ट्रिय उपलब्धि परीक्षण प्रतिवेदन, सानोठिमी, भक्तपुर : शिक्षा
विभाग ।

CERID (1998). *A Study on Secondary Education, Nepal*. Tribhuvan University,
Kirtipur, Kathmandu: Center for Education Research Innovation
Development.

Flash Report II (2069). *Ministry of Education*, Department of Education. Sanothimi,
Bhaktapur.

अनुसूचि १
नमुना विद्यालयहरुको नामावली

विद्यालय	ठेगाना
सामुदायिक विद्यालय	
१. श्री भगवती माध्यमिक विद्यालय	जमुना -४, इलाम
२. श्री आदर्श उच्च माध्यमिक विद्यालय	इलाम नगरपालिका-३, इलाम
संस्थागत विद्यालय	
१. श्री ज्योति सदन माध्यमिक विद्यालय	इलाम नगरपालिका-३, इलाम
२. श्री माउण्ट मेची माध्यमिक विद्यालय	इलाम नगरपालिका-३, इलाम

विद्यायका प्रधानाध्यापकहरुको नामावली

विद्यालय	प्रधानाध्यापकहरुको नाम
१. श्री भगवती मा.वि.	१. श्री जनकलाल सापकोटा
२. श्री आदर्श उच्च मा.वि.	२. श्री धनराज राई
३. श्री ज्योति सप्त मा.वि.	३. श्री गणेश प्रसाद खतिवडा
४. श्री माउण्ट मेची मा.वि.	४. श्री श्रेता उपाध्याय (तामाङ्ग)

अनुसूची २
सुचनादाताको नामावली

विद्यालयको नाम	सुचनादाताको नाम	पद
१. श्री भगवती मा.वि.	१. लक्ष्मी प्रसाद भट्टराई	शिक्षक
	२. मोहन प्रसाद शाह	शिक्षक
	३. ढाका प्रसाद भट्टराई	पूर्व विद्यालय व्यवस्थापन समिति - अध्यक्ष
	४. पुष्पा अधिकारी	पूर्व विद्यार्थी
	५. टिका भट्टराई	अभिभावक
	६. भरत खाम्दाक	अभिभावक
२. श्री आदर्श उ.मा.वि.	१. शिरोमणि भट्टराई	शिक्षक
	२. यादव घिमिरे	अभिभावक
	३. तोयानाथ भट्टराई	वि.व्य.सं., अध्यक्ष
	४. कुमार वैद्य	अभिभावक
	५. कमला मास्के	विद्यार्थी
	६. विज्ञान गौतम	विद्यार्थी
	७. विप्लव भट्टराई	पत्रकार
३. माउण्ट मेची मा.वि.	१. पंकज भट्टराई	शिक्षक
	२. पउल उपाध्याय	स्थापक
	३. बेरनाड मोक्तान	अभिभावक
	४. डोर प्रसाद निरौला	अभिभावक
	५. धर्मराज ठाकुर	अभिभावक
	६. रोजिना भट्टराई	विद्यार्थी
	७. समित प्रधान	विद्यार्थी
	८. मिना मास्के	अभिभावक
४. ज्योति सदर मा.वि.	१. सरोज अधिकारी	शिक्षक
	२. सरोज निरौला	शिक्षक
	३. दिपेश लामिछाने	पूर्व विद्यार्थी
	४. सुनिल दाहाल	पूर्व विद्यार्थी
	५. सपना तामाङ्ग	पूर्व विद्यार्थी
	६. महावीर शाह	अभिभावक
	७. मुकुन्द भट्टराई	अभिभावक

अनुसूचि ३

विद्यालय अभिलेख अध्ययन फाराम

१) वि.सं. २०६९ सालको एसएलसी परीक्षामा सामेल विधार्थीको प्राप्ताङ्क विवरण फाराम

विद्यालयको नाम:

कक्षा:

क्र.सं.	विधार्थीको नाम	एसएलसीको उपलब्धि			कक्षा ९को उपलब्धि			कैफियत
		सैद्धान्तिक	प्रयोगात्मक	जम्मा	सैद्धान्तिक	प्रयोगात्मक	जम्मा	
	जम्मा							

अनुसूचि ४

२) विषयगत उपलब्धि विवरण फाराम

विषय:

कक्षा:

क्र.स	विधार्थीको नाम	एसएलसीको उपलब्धि			कक्षा ९को उपलब्धि			कैफियत
		सैद्धान्तिक	प्रयोगात्मक	जम्मा	सैद्धान्तिक	प्रयोगात्मक	जम्मा	
	जम्मा							

अनुसूचि ५

प्रधानाध्यापकका लागि प्रश्नावली

प्र.अ को नाम:.....

विद्यालयको नाम:.....

शैक्षिक योग्यता:.....

शैक्षिक अनुभव:.....

विशिष्टिकरण:.....

१) वि.सं. २०६९ सालको एसएलसी परीक्षाको नतिजा तपाईंको विद्यालयको कस्तो रहयो ?

क) राम्रो ख) नराम्रो ग) सन्तोषजनक

२) त्यस्तो उपलब्धि प्राप्त गर्नुको कारण के हुनसक्छ ?

.....

३) कमजोर उपलब्धि प्राप्त भएको विषयको उपलब्धिमा सुधार ल्याउन के गर्दै हुनुहुन्छ ? के गर्ने योजना बनाउनु भएको छ ?

.....

४) तपाईंको विद्यालयमा भौतिक पूर्वाधारको पर्याप्त मात्रामा उपलब्धता छ ? पुस्तकालयको व्यवस्था पनि गर्नुभएको छ ?

.....

५) भौतिक पूर्वाधारको उपलब्धता, साथै पुस्तकालयको पनि व्यवस्था छ भने विद्यार्थीले के कस्तो सुविधा पाइरहेका छन् ?

.....

६) प्रयोगशालाको व्यवस्था विद्यार्थीको लागि उपयुक्त छ ?

.....

क) छैन भने किन व्यवस्था नगर्नु भएको ? प्रयोगात्मक विषय शिक्षणमा समस्या भएको छैन ?

.....

७) तपाईंले माध्यमिक तहमा २०६९ सालमा अध्यापन गर्नु हुन्थ्यो ?

.....

क) गर्नु हुन्थ्यो भने कुन विषय कति कक्षामा पढाउनु हुन्थ्यो ?

.....

द) तपाईंले अध्यापन गर्ने विषयमा विद्यार्थीले कस्तो उपलब्धि प्राप्त गरेका छन् ? किन ?

.....

९) तपाईंले शिक्षण गर्दा कुन शिक्षण विधिको बढि प्रयोग गर्नु हुन्थ्यो ?

.....

१०) तपाईंको विषयमा के कस्ता समस्याहरु देखिएका थिए ? समस्या के कारणले सिर्जना भएका थिए ?
र ति समस्या समाधान गर्न तपाईंले के गर्दै हुनुहुन्छ ?

११) माध्यमिक तहका शिक्षकहरुले के कस्ता शिक्षण विधिको बढि प्रयोग गर्ने गरेको पाउनुभएको छ ? के
ति विधिहरु उपयुक्त छन् ?

१२) माध्यमिक तहमा अध्यापन गर्ने शिक्षकले तपाईंसँग कुनै शिक्षण समस्याबारेमा जानकारी गराउनु
भएको छ ?

क) छ भने के कस्ता समस्या विद्यमान छन् ?

ख) छैन भने के शिक्षण समस्या मुक्त छ ?

१३) विद्यार्थीहरुको सिकाईलाई प्रभाव पार्ने विद्यालयीय तत्वहरुबारे विचार गर्नुभएको छ ?

क) छन् भने के कस्ता तत्वहरु छन् ?

१४) ति तत्वका सकारात्मक प्रभाव वृद्धि गर्न के कस्ता उपायहरु अपनाउनु भएको छ र के के गर्न
सकिन्छ ?

१५) यसपालीको एसएलसीमा सामेल भएका नियमित तर्फका विद्यार्थीको कक्षा ९ को उपलब्धि र
एसएलसीको उपलब्धिमा के कस्तो अन्तर वा समानता पाउनु भएको छ ?

१६) के एसएलसी परीक्षा र कक्षा ९ को परीक्षा संचालन प्रणालीमा समानता छ ? छ भने कसरी ? छैन
भने किन ?

१७) माध्यमिक तहको शिक्षकहरुको व्यवस्थापन कसरी गर्नुभएको थियो ?

१८) माध्यमिक तहको उपलब्धिमा सुधार ल्याउनु तपाईंका दृष्टिले आवश्यक छ ? सुधार गर्न के गर्न
सकिन्छ ?

१९) समग्रमा तपाईंले देख्नु भएका विधार्थीको उपलब्धिसँग सम्बन्धित समस्याहरु के के रहेका छन् ?

.....

२०) ति समस्या आउनुका कारणहरु के के हुनसक्छ ?

.....

२१) समस्या समाधान गरी उपलब्धि बढाउन के गर्न सकिन्छ ? के के उपायहरु अपनाउदै हुनुहुन्छ ?

.....

२२) यस विधालयको आर्थिक पक्ष कस्तो रहेको छ ?

.....

२३) विधार्थीको नियमितता कस्तो रहेको छ? अनि उनिहरुको रुचि अध्ययनमा कस्तो छ ?

.....

अनुसूचि ६
अन्तर्वार्ता निर्देशिका

विधालयको नाम:.....

मिति:.....

सुचनादाताको नाम:.....

१) तपाइ यस विधालयको को हुनुहुन्छ ?

क) शिक्षक ख) विधार्थी

ग) अभिभावक घ) अन्य

२) तपाइलाई यस विधालयको माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) को उपलब्धि के कस्तो छ, जानकारी छ ?

क) राम्रो ख) नराम्रो ग) सन्तोषजनक घ) अत्यन्त नराम्रो

३) उपलब्धि यस्तो किन भएको होला ?

४) यस विधालयको २०६९ सालको एसएलसी परीक्षाको नतिजा कस्तो आयो तपाइले थाहा पाउनुभयो ?

५) तपाइको विचारमा यस विधालयमा कस्तो पारिवारीक र आर्थिक अवस्था भएका विधार्थीहरु अध्ययन गर्छन् ?

६) यस विधालयको भौतिक पूर्वाधारको अवस्था कस्तो पाउनु भएको छ ?

७) विधालयका सबै शिक्षकहरु योग्य छन् ? छैनन् भने किन व्यवस्था नगर्नु भएको ?

८) विधार्थीको कक्षा नौको र एसएलसीको उपलब्धिमा तुलना गर्नभएको छ ? कस्तो पाउनु भएको छ ?

९) विधार्थीले पाठ्यपुस्तक नपाएर समस्यामा परेको पाउनु भएको छ ? अन्य पाठ्य सामाग्रीको उपलब्धता कस्तो छ ?

१०) तपाइको विचारमा विधार्थीको खस्कियो माध्यमिक तहको उपलब्धिलाई केले प्रभाव पारेको छ र सुधार गर्न के गर्न सकिन्छ ?

११) समग्र देशको तुलनामा इलाम जिल्लाको माध्यमिक तहका विधार्थीको उपलब्धि कस्तो पाउनुभएको छ ?

१२) तपाइको विचारमा विधार्थीको उपलब्धिलाई प्रभाव पार्ने विद्यालयीय तत्वहरु के के हुन सक्छन् ?

१३) विधार्थीको उपलब्धि बढाउन तपाइ के कस्ता सुझावहरु दिन चाहनु हुन्छ ?

धन्यवाद

अनुसूचि ७

सामुदायिक विद्यालयको विद्यार्थीको उपलब्धि विवरण र त्यसको औसत

विद्यालयको नाम : श्री भगवति मा.वि.

कक्षा : नौ

पूर्णाङ्क : १००

क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	विषयहरु							
		नेपाली	अंग्रेजी	गणित	विज्ञान	सामाजिक	स्वा.ज.शि	शिक्षा	अर्थशास्त्र
१.	कुशुम सुनुवार	६९	१८	३८	४४	५०	७८	६५	४३
२.	मदन कुमार राई	४१	१६	११	१५	१७	५१	२२	३२
३.	मिङ्मालमु शेर्पा	४९	१९	३२	३७	३३	४९	३५	४३
४.	भिमदिकी शेर्पा	३५	१६	११	१२	२२	४६	२३	२५
५.	नुभादेवी सुनुवार	४६	३२	४३	५०	४२	६४	५६	५४
६.	प्रविन भट्टराई	५०	३२	३३	३०	३७	५५	२४	३७
७.	पुनम गुरुङ्ग	४३	३२	१०	३१	३७	६५	३७	३५
८.	खोमा खतिवडा	६२	४९	१९	४१	३५	६५	३९	३७
९.	रेसिका गुरुङ्ग	४४	१६	७	१०	३२	५५	२४	१३
१०.	रिता देवी गुरुङ्ग	४६	२१	१४	१७	३२	७१	४५	३३
११.	रोसन खतिवडा	३८	२१	११	३९	३९	७०	५२	४६
१२.	सुदिप गुरुङ्ग	५३	१५	१३	४९	४४	७०	४९	३६
१३.	विनिता सुनुवार	४७	३३	२२	३७	३४	५८	२०	३२
१४.	सुरेस कुमार खतिवडा	३९	१२	१६	२०	४४	४९	३४	३८
१५.	सषमा मुखिया	४६	३६	३२	३६	३२	७१	३६	३९
१६.	सजना थेवे	२९	१५	४	१०	२०	४९	१८	१७
१७.	दिलमाया राई	५५	३२	१७	३९	३२७	६९	५१	३९
१८.	रिता राई	६१	३७	९	४३	४३	७३	४४	३३
१९.	सविना खतिवडा	३७	९	३२	१८	३२	३९	२५	१३
२०.	सावित्रा खतिवडा	४०	३९	४५	४६	३३	५८	३६	४१
२१.	बादल शेर्पा	५८	५४	१३	५१	३७	७५	४०	४१
२२.	समिना सुनुवार	४२	३२	२२	३८	३६	६६	३९	४१
२३.	सरस्वती राई	४३	२७	१९	४६	३२	५५	३३	३३
२४.	सिर्जना गुरुङ्ग	३३	२२	१६	३६	३७	५१	१६	३४

२५.	जिता खतिवडा	३४	२२	१५	३७	१८	४६	२३	१८
२६.	सिर्जना गुरुङ्ग	३८	१७	१३	३६	१७	६३	३२	३२
२७.	सोनाम फागो	३४	२२	८	३१	२६	५०	२५	२३
२८.	सोनिका खाम्दाक	४४	२२	१५	२६	३७	४९	२५	३७
२९.	सोनिया धेने	६१	३२	४	४५	३२	७४	४२	३७
	जम्मा	१३१७	७४९	५११	९७६	९६६	१७३३	१०१०	९७९

विद्यालयको नाम : श्री भगवति मा.वि.

कक्षा : एस.एल.सी.

क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	विषयहरु							
		नेपाली	अंग्रेजी	गणित	विज्ञान	सामाजिक	स्वा.ज.शि	शिक्षा	अर्थशास्त्र
१.	कुशुम सुनुवार	३५	३६	२७	४२	४९	५८	५७	३९
२.	मदन कुमार राई	३२	३५	१०	३४	३३	४७	४७	३२
३.	मिङ्मालमु शेर्पा	३५	३४	१७	२८	४०	४७	५९	४६
४.	भिमदिकी शेर्पा	४५	५०	१०	५७	४७	५९	६०	४८
५.	नुभादेवी सुनुवार	४६	५३	१८	४७	६५	६४	७१	४२
६.	प्रविन भट्टराई	४५	४३	१६	४७	४१	५४	६१	४८
७.	पुनम गुरुङ्ग	४२	४७	९	५३	४०	६१	७५	३४
८.	खोमा खतिवडा	३८	३८	४६	४७	५५	५७	६९	४३
९.	रेसिका गुरुङ्ग	४६	४०	१४	४३	६५	५९	७०	४८
१०.	रिता देवी गुरुङ्ग	३५	३८	३८	५५	५३	५०	६९	४५
११.	रोसन खतिवडा	३८	४२	१०	५०	६६	५३	६८	५१
१२.	सुदिप गुरुङ्ग	३३	४२	१३	३७	५१	५०	६५	५२
१३.	विनिता सुनुवार	३१	३१	३२	४७	४४	४८	६५	४९
१४.	सुरेस कुमार खतिवडा	४०	३७	१७	५०	६३	५७	७७	५२
१५.	सषमा मुखिया	३४	३७	०५	४२	५१	४६	६२	३३
१६.	सजना थेवे	३५	४४	०३	५३	४८	५२	४८	३२
१७.	दिलमाया राई	२६	२०	०६	४६	४५	४६	३९	३५
१८.	रिता राई	३२	३०	०५	४०	३२	४०	५२	३२
१९.	सविना खतिवडा	४२	३८	२२	३८	४८	३३	५२	४५
२०.	सावित्रा खतिवडा	४३	३६	१६	४१	५३	५२	५६	३९
२१.	बादल शेर्पा	४८	४२	१६	२२	६०	४७	६४	३९
२२.	समिना सुनुवार	२३	२२	०१	३५	३५	४७	५०	३६
२३.	सरस्वती राई	२५	४२	०६	४५	३८	४९	५७	४३
२४.	सिर्जना गुरुङ्ग	२९	५३	०४	४२	४९	५३	७२	३६
२५.	जिता खतिवडा	२१	२७	१०	३५	४७	३२	५८	२७
२६.	सिर्जना गुरुङ्ग	३२	३३	०७	४८	४३	४६	७५	४२
२७.	सोनाम फागो	३४	५५	११	५८	३४	४७	५४	३९
२८.	सोनिका खाम्दाक	४०	३९	०३	६१	३६	४८	६७	४३
२९.	सोनिया धेने	२१	२६	१६	३९	६०	४६	४३	३६
	जम्मा	१०२६	१११०	११०८	१२८२	१३९०	१४४८	१७१०	११८६

क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	विषयहरु									
		नेपाली	अंग्रेजी	गणित	विज्ञान	सामाजिक	स्वा.ज.शि	ऐ.गणित	अर्थशास्त्र	कृषि	लेखा
१.	विष्णु लिम्बु	२९	१५	१	४३	५३	५०		२४		२४
२.	चन्द्र कुमार गुरुङ्ग	३०	१९	९	०३	५५	३८		२१		१७
३.	धमन्त राई	३२	२५	६	२८	४१	३२		३२		३३
४.	दिनेश राई	५९	५२	२८	४	५	३२		३५		५३
५.	विपिका फागो	५५	३२	१५	३२	४६	३२		३३		४०
६.	दिपिका गुरुङ्ग	३६	११	३	३२	४०	५१		३६		२३
७.	दिपशिका फागो	४२	९	७	५१	४१	३२		९		२५
८.	करिनादेवी घिमिरे	२९	२१	१२	३२	३२	३३		२९		१७
९.	फूलमाया याक्खा	२५	१२	६	३३	४६	४१		४२		१८
१०.	गणेश थापा	२०	१९	९	४१	४३	४३		६०		३०
११.	गरिमा गुरागाई	३३	३२	३६	४३	४५	३५		५५		३६
१२.	जनक श्रेष्ठ	४५	५१	४५	३५	४६	२३		५४		४३
१३.	मिलन तामाङ्ग	५६	३३	२२	२३	१०	३६		३८		३२
१४.	पर्शुराम रिमाल	३४	२७	८	२६	३५	३८		३५		३३
१५.	प्रतिभा जवेगु	२८	२१	२०	३८	४५	३४		४७		३५
१६.	योगेस चौहान	४१	३७	१५	३४	४९	४४		५०		४०
१७.	रमेश कार्की	४६	३२	३६	४४	४०	३३		६०		३८
१८.	सुस्मीता दाहाल	५६	३२	३२	३३	४३	३४		४३		४३
१९.	हिमा श्रेष्ठ	३६	३५	२	३४	४२	२७		५१		४५
२०.	जोगेन्द्र लिम्बु	३४	३८	१३	५	१२	१५		४०	३५	-
२१.	जुनु तामाङ्ग	२७	२५	४	६	९	३२		३७		२२
२२.	ज्योति सुब्बा	४७	२८	१	९	३४	५५		५०	५०	-
२३.	कविता भट्टराई	३५	२०	१६	३३	५१	४६		५९	५५	-
२४.	कल्पना खालिङ्ग	५१	५०	२३	२६	३८	२२		७९		५६
२५.	कल्पना राई	६५	६३	८५	६२	५६	७१		८६		७२
२६.	केशव गुरुङ्ग	५३	४९	२८	१७	२५	२९		६१	४०	-
२७.	कुमारी तामाङ्ग	२६	३०	१८	२६	१२	१९		३३	३२	-
२८.	कुशुम श्रेष्ठ	४०	३४	१४	४	१२	१६		५१	४०	-

२९.	ललिता गुरुङ्ग	३४	३८	२०	६	१४	२१		५५	३२	-
३०.	लक्ष्मी तामाङ्ग	४४	३७	१८	३	३३	२०		५३	३०	-
३१.	मनिशा गौतम	३४	२१	१८	४	३७	३२		३६	३५	-
३२.	मनकुमारी तामाङ्ग	३५	२४	३	१८	४४	३२		४७	४५	-
३३.	मनोज कुमार राई	४१	४३	२५	३३	३२	३२	४०			४७
३४.	मनु याक्खा	४८	५०	२४	२३	१६	१९	४०			४१
३५.	मौसम राई	४६	२२	२३	१२	४०	४३	४५			३२
३६.	मेलिना ढुङ्गाना	४५	९	२	१५	४०	३८	३५			५२
३७.	मिलन कुमार (अधिकारी)	३९	२३	३३	१५	५५	५८	४०			५०
३८.	मुना एक्तेन	३४	२७	१०	२०	२३	३२	३५			४२
३९.	मुना लिम्बु	३२	२६	२३	३२	३७	३२	३२			३५
४०.	निलम तामाङ्ग	३८	१८	१३	१३	३०	२५	५०			३२
४१.	निलम राई	४७	३२	१९	१२	३४	३२	२४			३२
४२.	निरेस खड्का	२१	३२	३	१८	३५	३२	४२			३४
	जम्मा	१६४९	१२५३	७२८	१०२१	१४७४	१४४१	३८३	१५०९	३९४	१५६९

विद्यालयको नाम : आदर्श उच्च मा.वि.

कक्षा : एस.एल.सी.

क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	विषयहरु									
		नेपाली	अंग्रेजी	गणित	विज्ञान	सामाजिक	स्वा.ज.शि	ऐ.गणित	अर्थशास्त्र	लेखा	कृषि
१.	विष्णु लिम्बु	४६	४८	०३	३१	५२	५२		३३	४१	
२.	चन्द्र कुमार गुरुङ्ग	४१	३०	०३	२८	४३	५८		२३	४९	
३.	धमन्त राई	५०	५२	२३	४०	५९	६९		५५	४६	
४.	दिनेश राई	४०	३६	२१	३८	३७	५४		५०	७०	
५.	विपिका फागो	४५	४०	१४	३४	३३	५४		४०	५१	
६.	दिपिका गुरुङ्ग	३९	२८	२	३४	३६	५३		३६	४७	
७.	दिपशिका फागो	४०	३८	१	३४	३२	४९		४५	६२	
८.	करिनादेवी घिमिरे	५३	५२	४३	४३	४७	६८		५९	६६	
९.	फूलमाया याक्खा	४४	३९	९	३२	३२	५३		४९	५४	
१०.	गणेश थापा	३८	३०	७	३४	३७	५५		२२	५७	
११.	गरिमा गुरागाई	६५	४५	४३	५१	६२	७८		३२	६०	
१२.	जनक श्रेष्ठ	५५	५५	१६	५१	६१	५८		३२	६२	
१३.	मिलन तामाङ्ग	४७	५७	३२	४७	५४	७३		३५	५९	
१४.	पशुराम रिमाल	४४	३८	४१	३४	४३	६२		४९	४८	
१५.	प्रतिभा जवेगु	५१	५३	२०	४३	४८	७३		३८	४१	
१६.	योगेस चौहान	३३	५५	४०	३३	५०	६६		२०	४८	
१७.	रमेश कार्की	५२	२२	५२	४८	५०	६२		३६	५१	
१८.	सुस्मीता दाहाल	५५	३५	०१	४९	५७	६३		४६	४७	
१९.	हिमा श्रेष्ठ	२३	२९	२०	२७	३५	६२		४४	३१	
२०.	जोगेन्द्र लिम्बु	३९	४७	०१	२८	३६	५६		४२	-	४५
२१.	जुनु तामाङ्ग	१५	४८	३५	२८	३२	५९		२३	५३	
२२.	ज्योति सुब्बा	४९	४२	३२	४२	४६	७१		२१	-	६०
२३.	कविता भट्टराई	४८	२९	१४	३९	५२	५९		१२	-	७०
२४.	कल्पना खालिङ्ग	३८	२७	०१	३८	३९	५३		२०	५४	
२५.	कल्पना राई	३२	२९	५९	५३	२७	४९		२२	४३	
२६.	केशव गुरुङ्ग	२५	३२	४४	३३	३९	६२		२४	-	४०
२७.	कुमारी तामाङ्ग	३८	३४	१६	३६	४४	७४		९	-	३९
२८.	कुशुम श्रेष्ठ	४२	३४	२५	३३	३२	६७		३२		५५

२९.	ललिता गुरुङ्ग	३६	२३	१७	२९	४४	६७		५२		४२
३०.	लक्ष्मी तामाङ्ग	३३	४०	०९	२७	३२	५२		२६		३६
३१.	मनिशा गौतम	४०	३६	०१	३०	४०	६१		२०		३८
३२.	मनकुमारी तामाङ्ग	३३	४४	०१	२३	३२	५४		५२		५५
३३.	मनोज कुमार राई	३२	२२	०५	३३	३२	५५	५२		५४	
३४.	मनु याक्खा	५२	५०	१७	३४	५१	७२	६५		५९	
३५.	मौसम राई	२४	५२	०१	२८	२	५३	४२		६०	
३६.	मेलिना ढुङ्गाना	३४	३४	०१	५०	४६	५१	२८		४०	
३७.	मिलन कुमार (अधिकारी)	४५	३३	३२	३३	४७	७२	६५		५८	
३८.	मुना एक्तेन	३७	३३	०२	२५	३६	६२	५०		६४	
३९.	मुना लिम्बु	१९	४२	०१	२८	३२	५४	७५		५९	
४०.	निलम तामाङ्ग	३४	२६	२०	३५	४१	६३	५८		३०	
४१.	निलम राई	३७	६१	१७	३८	४६	६६	४८		३८	
४२.	निरिस खड्का	४२	४५	४०	३९	४५	६०	३५		४८	
	जम्मा	१६८५	१६१५	७१२	१४५६	१७५५	२५५४	५१६	१२१०	१६५०	४८०

सामुदायिक विद्यालयको कक्षा नौ को औसत उपलब्धि = ?

सुत्र अनुसार

$$\bar{X} = \frac{\sum X}{N}$$

यहाँ

\bar{X} = औसत उपलब्धि

x = जम्मा प्राप्ताङ्क (कक्षा नौ)

N = विद्यार्थी संख्या

$$\bar{X} = \frac{१३१७ + १७४९ + १५११ + १९७६ + १९६६ + ११७३३ + १०१० + १९७९ + १६४९ + १२५३ + १७२८ + १०२१ + १४७४ + १३८३ + १५०९ + १३९४ + १५६९ + १४४१}{२९}$$

$$= \frac{१९६६२}{२९}$$

$\bar{X} = 296.92$ (एक विद्यार्थीले प्राप्त गरेको न्यूनतम जम्मा प्राप्ताङ्क)

... एक विद्यार्थीले एउटा विषयमा प्राप्त गरेको न्यूनतम अंकका लागि

$$X \frac{296.92}{100} | 100\%$$

$$X 34.62$$

यसरी नै अन्य विद्यालयहरूको औसत गणना गरिएको छ ।

अनुसूचि ८

संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीको उपलब्धि विवरण र त्यसको औसत

विद्यालयको नाम : ज्योति सदन माध्यमिक विद्यालय

कक्षा : नौ

क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	विषयहरू									
		नेपाली	अंग्रेजी	गणित	विज्ञान	सामाजिक	स्वा.ज.शि	ऐ.गणित	वातावरण शिक्षा	कम्प्युटर	कृषि
१.	भूलनाथ बराल	७२	९०	९६	८५	६५	८७	८८		९०	
२.	खेमकुमारी आचार्य	७०	८८	८५	८०	६०	८७	७५		८९	
३.	लक्ष्मी बराल	७१	८०	८३	७७	५४	८५	७६		८९	
४.	सरीतादेवी बानिया	६५	८५	८०	७८	५०	८८	६५		८५	
५.	सुनील दाहाल	५०	८२	७६	७९	५२	७९	३५		८६	
६.	प्रमिला राउत	५५	६९	७७	७५	५३	८२	४५		७८	
७.	मुकेश श्रेष्ठ	४७	७६	६८	७६	४५	८०	४९		७९	
८.	सुगन रञ्जित	४७	७५	६७	७७	४५	८०	५०		८८	
९.	हरी दाहाल	४५	९३	५०	६५	४६	७५	२९		८७	
१०.	प्रतिमा नेम्वाङ	५६	८०	५५	७०	४७	७५	४०		८५	
११.	एलिशा लिम्बु	५३	८२	६४	७२	३२	७५		८२	७८	
१२.	सनम मोक्तान	३४	७५	३९	६९	३२	८५		८४	७३	
१३.	सरोज रिमाल	३२	७५	४९	६९	३२	७०		७९	८०	
१४.	अनिसा राई	३२	६५	५०	६५	३५	६९		६५	८८	
१५.	पूजा रिजाल	३२	६४	३२	६५	३६	६७		६०		७५
१६.	गंगा ढुङ्गाना	३७	५७	३२	५६	३२	६२		५४		७०
१७.	रमिला थापा	३९	५९	३२	५८	३७	४८		८०		६७
१८.	मनजित मास्के	३९	६३	३२	६१	३२	५१		७५		६७
१९.	आशीष भट्टराई	४०	७८	१९	४०	३२	६०		७५		६४
२०.	कमल गुरुङ्ग	५४	७८	३२	४१	१७	६५		८५		५९
२१.	सपना तामाङ	४३	५१	३७	५४	१६	५०		८०		६३
२२.	कमला कार्की	३२	४८	३२	६४	१९	५१		५५		६१
२३.	अनिल विष्ट	३२	५२	३२	४५	३२	५३		५५		६१
२४.	पूजा रिजाल	३६	७४	२०	४४	३६	४६		६२		६६

२५.	अनिल विष्ट	१७	५८	३०	५९	१७	४६		५८		४१
२६.	सानुमाया मगर	३३	५७	३२	४२	३३	४२		६०		४२
२७.	खोमादेवी खतीवडा	१६	५९	५	४५	३६	४३		६०		४५
२८.	मुकेश दमाई	१८	६६	३	४५	२८	४४		५०		४७
२९.	सरोज भट्टराई	२०	६९	१६	३२	३२	५१		५५		६३
३०.	रिया सुवेदी	३२	४१	१	३३	३२	३५		५८		५८
३१.	सरीता तिमलसिना	३२	४१	९	४६	३८	३९		५०		४८
३२.	गिता दाहाल	४५	४५	११	३०	४८	३४		५२		५३
३३.	बुद्ध बहादुर भण्डारी	३२	३७	१९	३९	४०	४४		६०		५७
३४.	प्रमिला राउत	४१	४२	१६	३३	३२	४२		६५		४७
	जम्मा	१३६०	२२५४	१३८१	१९२४	१३२३	२०९०	५५२	१५५९	११७५	११५३

क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	विषयहरु									
		नेपाली	अंग्रेजी	गणित	विज्ञान	सामाजिक	स्वा.ज.शि	वातावरण शिक्षा	ऐ.गणित	कम्प्युटर	कृषि
१.	भलनाथ बराल	८०	९४	९५	८५	६७	८५		९०	९५	
२.	खेमकुमारी आचार्य	७०	८९	९२	८३	६५	८५		८९	८८	
३.	लक्ष्मी बराल	७२	८३	९०	८०	६०	९०		८८	८५	
४.	सरीतादेवी बानिया	७५	८५	९१	८३	५४	८५		८५	८५	
५.	सुनील दाहाल	७५	८३	८०	७०	५२	८४		७०	८८	
६.	प्रमिला राउत	६०	७९	८५	६९	५०	७५		७५	८५	
७.	मुकेश श्रेष्ठ	६५	७६	७५	६५	५०	८०		६९	८६	
८.	सुगन रञ्जित	६८	७३	७९	६७	५१	७५		४०	७८	
९.	हरी दाहाल	६५	७७	५९	५७	४९	७६		३५	७७	
१०.	प्रतिमा नेम्वाङ	५४	७६	५५	५५	५०	७३		५०	८९	
११.	एलिशा लिम्बु	५२	७५	५०	६०	४६	६५	८५		८०	
१२.	सनम मोक्तान	५०	७८	४०	६३	४५	६६	८०		७८	
१३.	सरोज रिमाल	६३	७०	४२	६२	४७	७०	७४		८०	
१४.	अनिसा राई	६०	६८	५२	६४	४८	८४	६०		७९	
१५.	पूजा रिजाल	६०	६२	४८	६९	४०	८३	६५			७७
१६.	गंगा ढुङ्गाना	५०	७२	४०	८८	५१	७९	७०			७५
१७.	रमिला थापा	४५	६५	४०	६८	५२	७७	६५			७५
१८.	मनजित मास्के	४५	७४	३५	६६	३२	७४	६४			६९
१९.	आशीष भट्टराई	४३	६९	३२	६३	३२	६३	६०			६४
२०.	कमल गुरुङ्ग	४३	७३	३२	७४	३५	६४	६०			५८
२१.	सपना तामाङ	४३	७४	५२	७४	३८	५८	५४			६२
२२.	कमला कार्की	४०	८०	५६	७३	३८	५३	५५			६०
२३.	अनिल विष्ट	३८	५३	५९	७५	३९	६९	५०			५३
२४.	पूजा रिजाल	३२	७२	३२	४७	४१	८०	३४			६७
२५.	अनिल विष्ट	३२	६७	१८	४८	३२	८२	३५			५४
२६.	सानुमाया मगर	३२	६२	१९	४९	३५	७२	४८			४३
२७.	खोमादेवी खतीवडा	३५	६०	३९	५०	३८	६२	४०			४१

२८.	मुकेश दमाई	३९	५७	४५	५३	३८	६४	५४			४८
२९.	सरोज भट्टराई	४५	५७	४५	५८	४५	६७	५७			५०
३०.	रिया सुवेदी	४९	६७	३२	५८	४७	६४	६०			५३
३१.	सरीता तिमलसिना	३२	४९	३२	५८	४८	७५	३५			५७
३२.	गिता दाहाल	३५	५२	३५	५२	४९	८४	५२			५४
३३.	बुद्ध बहादुर भण्डारी	३६	७१	३७	६८	४०	८४	४०			५२
३४.	प्रमिला राउत	३८	६२	३८	६३	३२	७४	३५			६१
	जम्मा	१७२९	२४०९	१७५१	२१५९	१५४६	२४४७	१३१९	६९५		११७३

क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	विषयहरू								
		नेपाली	अंग्रेजी	गणित	विज्ञान	सामाजिक	स्वा.ज.शि	कम्प्युटर	ऐ.गणित	वातावरण शिक्षा
१.	अमित ठाकुर	६२	८७	९५	८७	७३	९१	८९	८५	
२.	निकिता काफ्ले	७५	८०	७५	८७	७३	८९	८९	७२	
३.	रोजिना भट्टराई	७४	८७	७५	८१	६६	८५	९०	८३	
४.	रमेश चेमजोड	५९	७५	४९	६९	३३	५२	७६	३७	
५.	साहित्य श्रेष्ठ	६४	८२	७१	८०	४७	७०	८६	६५	
६.	यमुस देवान	४६	७२	४७	५९	३७	४९	७८	३९	
७.	सिष्टीका पोखेल	४७	६३	५१	६५	३४	५४	७८	३७	
८.	अञ्जली राई	३४	६४	१६	५८	३३	५३	७७		३२
९.	सम्भना भट्टराई	३२	९३	३४	७१	४६	५४	८८		३७
१०.	अञ्जना भट्टराई	४५	७३	६४	८२	५६	८९	८७		६७
११.	मनिषा राई	४७	८२	३२	६७	५४	६३	७३		८४
१२.	मरिया श्रेष्ठ	५४	७५	३२	६२	४०	६२	७८		८८
१३.	दावादोमा शेर्पा	४२	६१	३२	५९	३२	४९	७४		६३
१४.	ममता अग्रवाल	५४	७९	३२	४९	३४	५१	८६		८०
१५.	समीत प्रधान	३२	६५	३२	५६	३५	४९	७१		८४
१६.	जोसेफ थापा	४३	६२	१६	३५	३२	४८	५६		५४
१७.	सरोज गुरुङ्ग	४२	६८	३२	५१	३२	६७	७०		८०
१८.	प्रविन घिमिरे	४०	६२	२७	५४	२६	४८	७०		५५
१९.	शिव कुमार आले	३२	७७	३२	७३	३७	६७	८८		९०
२०.	संज घतानी	३३	७३	३२	६३	३२	६३	७६		९०
२१.	सवीन निरौला	४९	६६	११	५१	३२	४८	५९		४०
२२.	सिजन घिमिरे	३२	४८	१६	४७	१७	४६	६८		७३
२३.	समिता भट्टराई	४५	४८	१६	४६	१६	४५	६३		५०
२४.	संजय राई	४०	५९	१६	४६	१९	४७	७०		५१
२५.	आशिष श्रेष्ठ	३९	६०	१६	४४	३२	४४	५३		६२
	जम्मा	११६२	१७६१	९१९	१५४२	९८०	१४७७	१८९३	४१८	११८०

क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	विषयहरु								
		नेपाली	अंग्रेजी	गणित	विज्ञान	सामाजिक	स्वा.ज.शि	कम्प्युटर	ऐ.गणित	वातावरण शिक्षा
१.	अमित ठाकुर	७८	८६	९७	८३	६६	९०	९१	९६	
२.	निकिता काफ्ले	७५	८७	९१	६७	५३	९२	८९	८८	
३.	रोजिना भट्टराई	७५	८३	८५	६९	६०	८७	८८	८७	
४.	रमेश चेमजोड	६७	७२	८१	७१	४८	८८	९२	६५	
५.	साहित्य श्रेष्ठ	६४	८६	७७	६४	४८	८६	८८	५३	
६.	यमुस देवान	६३	८६	७१	६७	५१	८५	८५	४०	
७.	सिष्टीका पोखेल	६४	८१	६७	५५	४९	८३	७४	४२	
८.	अञ्जली राई	४२	७७	३३	४२	३४	६५	७६		५८
९.	सम्भना भट्टराई	३४	६६	३९	४३	३६	६७	७०		८२
१०.	अञ्जना भट्टराई	६०	७६	४२	६८	४०	८३	८१		८७
११.	मनिषा राई	५७	७६	३५	६२	५१	८०	७९		८८
१२.	मरिया श्रेष्ठ	५५	७५	३२	५८	५०	७९	७७		८२
१३.	दावादोमा शेर्पा	४८	७५	३२	५६	४६	८५	६५		८८
१४.	ममता अग्रवाल	६३	८३	४४	६६	५५	८४	७५		९०
१५.	समीत प्रधान	४१	६३	१६	५७	४०	७४	६७		७८
१६.	जोसेफ थापा	५०	७२	५६	६३	५०	८३२	६५		८८
१७.	सरोज गुरुङ्ग	४७	६७	६६	६४	४०	७६	६८		६७
१८.	प्रविन घिमिरे	४८	७७	५१	६२	५१	७९	७१		८३
१९.	शिव कुमार आले	३४	६२	१६	३६	३२	४८	६५		४८
२०.	संज घतानी	५१	७२	४५	४९	३८	६९	७१		६०
२१.	सवीन निरौला	५५	७४	८०	५७	३८	८३	७७		९०
२२.	सिजन घिमिरे	२२	७२	५०	४३	४१	६४	७२		७६
२३.	समिता भट्टराई	५३	७४६	५०	५३	५०	८१	७०		८३
२४.	संजय राई	३५	७६	३२	४९	३२	६९	७२		६५
२५.	आशिष श्रेष्ठ	५६	७४	६०	६८	४५	८४	७६		८३
	जम्मा	१३३७	१८३४	१३४८	१४७२	११४४	१९६४	१८३२		१३९६

अनुसुचि ९

सामुदायिक विद्यालयका एस.एल.सी. परीक्षाको अनिवार्य विषयमा प्रयोगात्मक तर्फको
उपलब्धि विवरण

विद्यालयको नाम : श्री भगवती मा.वि.

पूर्णाङ्क: २५

क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	विषयहरु		
		अंग्रेजी	विज्ञान	स्वा.ज.वा.
१.	कुशुम सुनुवार	१२	२३	२२
२.	मदन कुमार राई	१०	२२	२३
३.	मिङ्मालमु शेर्पा	१६	१२	२२
४.	भिमदिकी शेर्पा	१४	२३	२
५.	नुभादेवी सुनुवार	१७	२३	२४
६.	प्रविन भट्टराई	१७	२३	२४
७.	पुनम गुरुङ्ग	१७	२४	२४
८.	खोमा खतिवडा	१५	२३	२४
९.	रेसिका गुरुङ्ग	११	२३	२२
१०.	रिता देवी गुरुङ्ग	१०	२३	२४
११.	रोसन खतिवडा	११	२२	२३
१२.	सुदिप गुरुङ्ग	१५	१३	२४
१३.	विनिता सुनुवार	१५	२०	२४
१४.	सुरेस कुमार खतिवडा	१५	२०	२४
१५.	सषमा मुखिया	१०	२१	२२
१६.	सजना थेवे	१३	२३	२२
१७.	दिलमाया राई	१६	२४	२५
१८.	रिता राई	१२	२२	२२
१९.	सविना खतिवडा	१४	२७	२३
२०.	सावित्रा खतिवडा	१३	२३	२३
२१.	बादल शेर्पा	१२	२४	२३
२२.	समिना सुनुवार	१२	२३	२३
२३.	सरस्वती राई	१२	२०	२३
२४.	सिर्जना गुरुङ्ग	१६	२३	२३

२५.	जिता खतिवडा	१६	२३	२
२६.	सिर्जना गुरुङ्ग	१३	२४	२२
२७.	सोनाम फागो	१४	२३	२३
२८.	सोनिका खाम्बाक	१३	२३	२४
२९.	सोनिया धेने	१४	२२	२२
	जम्मा	३९५	६८६	६६६

क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	विषयहरु		
		अंग्रेजी	विज्ञान	स्वा.ज.वा.
१.	विष्णु लिम्बु	२४	१७	२४
२.	चन्द्र कुमार गुरुङ्ग	२२	१७	२३
३.	धमन्त राई	२	१८	२३
४.	दिनेश राई	२३	१७	२४
५.	विपिका फागो	२३	१६	२३
६.	दिपिका गुरुङ्ग	२३	१६	२३
७.	दिपशिका फागो	२४	१४	२४
८.	करिनादेवी घिमिरे	२४	१५	२४
९.	फूलमाया याक्खा	२३	१५	२४
१०.	गणेश थापा	२३	१५	२४
११.	गरिमा गुरागाई	२५	१९	२५
१२.	जनक श्रेष्ठ	२४	१८	२५
१३.	मिलन तामाङ्ग	२३	१९	२३
१४.	पर्शुराम रिमाल	२	१७	२३
१५.	प्रतिभा जवेगु	२४	१८	२४
१६.	योगेस चौहान	२४	१५	२४
१७.	रमेश कार्की	२४	१७	२४
१८.	सुस्मीता दाहाल	२५	१६	२५
१९.	हिमा श्रेष्ठ	२४	१४	२३
२०.	जोगेन्द्र लिम्बु	२३	१८	२४
२१.	जुनु तामाङ्ग	२३	१६	२४
२२.	ज्योति सुब्बा	२४	१४	२५
२३.	कविता भट्टराई	२३	१४	२४
२४.	कल्पना खालिङ्ग	२३	१४	२३
२५.	कल्पना राई	२३	१४	२३
२६.	केशव गुरुङ्ग	२३	१४	२४
२७.	कुमारी तामाङ्ग	२३	१७	२४
२८.	कुशुम श्रेष्ठ	२३	१६	२४
२९.	ललिता गुरुङ्ग	२३	१६	२४
३०.	लक्ष्मी तामाङ्ग	२४	१६	२४
३१.	मनिशा गौतम	२२	१४	२४

३२.	मनकुमारी तामाङ्ग	२	१६	२४
३३.	मनोज कुमार राई	२३	१६	२४
३४.	मनु याक्खा	२३	१६	२४
३५.	मौसम राई	२२	१४	२४
३६.	मेलिना ढुङ्गाना	२३	१५	२३
३७.	मिलन कुमार (अधिकारी)	२४	१५	२३
३८.	मुना एक्तेन	२३	१९	२४
३९.	मुना लिम्बु	२३	१९	२४
४०.	निलम तामाङ्ग	२३	१६	२४
४१.	निलम राई	२३	१४	२४
४२.	निरेस खड्का	२४	१९	२४
	जम्मा	९१६	६७५	१००१

अनिवार्य अंग्रेजी विषयको प्रयोगात्मक औसत उपलब्धि = ?

सुत्र अनुसार

$$\bar{X} = \frac{\sum x}{N}$$

यहाँ

$$\bar{X} = \text{औसत उपलब्धि}$$

$\sum x$ = जम्मा अङ्ग्रेजी विषयको प्राप्ताङ्क

N = जम्मा विद्यार्थी संख्या

$$\dots \bar{X} = \frac{३९५१६७५}{७१}$$

$$= ५५.०७$$

औसत प्राप्ताङ्कलाई % मा बदल्दा,

$$= ५५.०७ \times १००\%$$

$$= ५५००.७$$

अनुसूची १०

संस्थागत विद्यालयको एस.एल.सी. परीक्षाको अनिवार्य विषयहरूको प्रयोगात्मक तर्फको
उपलब्धि विवरण

विद्यालयको नाम : माउण्ट मेची मा.वि.

पूर्णाङ्क : २५

क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	विषयहरू		
		अंग्रेजी	विज्ञान	स्वा.ज.वा.
१.	अमित ठाकुर	२४	२५	२५
२.	निकिता काफ्ले	२४	२५	२५
३.	रोजिना भट्टराई	२३	२५	२५
४.	रमेश चेमजोड	२३	२५	२५
५.	साहित्य श्रेष्ठ	२४	२५	२५
६.	यमुस देवान	२३	२५	२५
७.	सिष्टीका पोखेल	२४	२५	२५
८.	अञ्जली राई	२४	२५	२४
९.	सम्भना भट्टराई	२१	२५	२४
१०.	अञ्जना भट्टराई	२४	२५	२५
११.	मनिषा राई	२४	२५	२४
१२.	मरिया श्रेष्ठ	२४	२५	२४
१३.	दावादोमा शेर्पा	२४	२५	२४
१४.	ममता अग्रवाल	२४	२५	२५
१५.	समीत प्रधान	१८	२५	२४
१६.	जोसेफ थापा	२४	२५	२५
१७.	सरोज गुरुङ्ग	२४	२४	२५
१८.	प्रविन घिमिरे	२२	२५	२५
१९.	शिव कुमार आले	२	२४	२४
२०.	संज घतानी	२४	२५	२५
२१.	सवीन निरौला	२४	२५	२५
२२.	सिजन घिमिरे	२४	२४	२४
२३.	समिता भट्टराई	२४	२५	२५
२४.	संजय राई	२४	२५	२४
२५.	आशिष श्रेष्ठ	२२	२५	२५
	जम्मा	५२८	६२२	६१६

क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	विषयहरु		
		अंग्रेजी	विज्ञान	स्वा.ज.वा.
१.	भलनाथ बराल	२४	२५	२५
२.	खेमकुमारी आचार्य	२४	२५	२५
३.	लक्ष्मी बराल	२३	२५	२५
४.	सरीतादेवी बानिया	२३	२५	२५
५.	सुनील दाहाल	२४	२५	२५
६.	प्रमिला राउत	२४	२५	२५
७.	मुकेश श्रेष्ठ	२४	२५	२५
८.	सुगन रञ्जित	२३	२५	२५
९.	हरी दाहाल	२३	२५	२५
१०.	प्रतिमा नेम्वाङ	२४	२५	२५
११.	एलिशा लिम्बु	२४	२५	२५
१२.	सनम मोक्तान	२३	२४	२५
१३.	सरोज रिमाल	२२	२४	२५
१४.	अनिसा राई	२३	२४	२४
१५.	पूजा रिजाल	२२	२४	२४
१६.	गंगा ढुङ्गाना	२४	२४	२४
१७.	रमिला थापा	२३	२४	२४
१८.	मनजित मास्के	२४	२४	२४
१९.	आशीष भट्टराई	२३	२३	२४
२०.	कमल गुरुङ्ग	२३	२५	२४
२१.	सपना तामाङ	२३	२५	२३
२२.	कमला कार्की	२४	२३	२३
२३.	अनिल विष्ट	२३	२४	२४
२४.	पूजा रिजाल	२३	२३	२४
२५.	अनिल विष्ट	२३	२३	२४
२६.	सानुमाया मगर	२२	२३	२४
२७.	खोमादेवी खतीवडा	२२	२२	२३

२८.	मुकेश दमाई	२२	२२	२३
२९.	सरोज भट्टराई	२२	२३	२३
३०.	रिया सुवेदी	२२	२३	२४
३१.	सरीता तिमलसिना	२०	२२	२४
३२.	गिता दाहाल	२२	२२	२५
३३.	बुद्ध वहादुर भण्डारी	२३	२३	२४
३४.	प्रमिला राउत	२	२३	२४
	जम्मा	७८०	८१२	८०१

अनुसूची ११

शिक्षकहरुको नामावली र योग्यता

श्री भगवती मा.वि.

शिक्षकको नाम	योग्यता/तह
१. मोहन प्रसाद शाह	B.Sc. / मा.वि.
२. भेषराज निरौला	M.Ed. / मा.वि.
३. धर्मेन्द्र चौहान	B.Ed. / नि.मा.वि.
४. कुमार न्यौपाने	I.Ed. / प्रा.वि.
५. शेखर न्यौपाने	B.Ed. / मा.वि. निजी

श्री आदर्श उच्च मा.वि.

शिक्षकको नाम	योग्यता/तह
१. धनराज राई	M.Ed. / मा.वि.
२. शिरोमणि भट्टराई	B.B.S./B.Ed. / मा.वि.
३. कुमार घिमिरे	B.Ed. / मा.वि.
४. प्रकाश चन्द्र न्यौपाने	M.Sc. / मा.वि.
५. गिता घिमिरे	M.Ed. / मा.वि.
६. कुमार श्रेष्ठ	B.Ed. / मा.वि. निजी
७. देव कुमार राई	B.Ed. / मा.वि. निजी

श्री माउण्ट मेचि माध्यमिक विद्यालय

शिक्षकको नाम	योग्यता/तह
१. श्रेता उपाध्याय (तामाङ्ग)	B.Ed.
२. पंकज भट्टराई	M.Ed.
३. राम कुमार राई	B.Ed.
४. हरिसचन्द्र मल्लिक	M.Sc.
५. राजु बराल	M.Ed.
६. कुमार श्रेष्ठ	B.Ed.

श्री ज्योति सदन माध्यमिक विद्यालय

शिक्षकको नाम	योग्यता/तह
१. गणेश प्र. खतिवडा	B.Ed.
२. दिनेश अधिकारी	B.Ed.
३. सोनी तामाङ्ग	B.Ed.
४. रुप कुमार श्रेष्ठ	M.Ed.
५. रञ्जना गुरुङ्ग	M.Ed.
६. सागर न्यौपाने	M.Sc.